

SREDNJOVJEKOVNI KORALNI KODEKSI BADIJSKE ZBIRKE SAMOSTANA MALE BRAĆE U DUBROVNIKU KAO SVJEDOCI UKINUTOG DOMINIKANSKOG SAMOSTANA U ZADRU*

HRVOJE BEBAN

hrvoje.beban@gmail.com

UDK / UDC: 27-789.33:783.2"653"(497.581.1)

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/ydkx2cw3z9>

Izvorni znanstveni rad / Research Paper

Primljeno / Received: 26. 6. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 1. 11. 2021.

Nacrtak

Na temelju sadržajne raščlambe litanija i sanktorala dvosveščana dominikanskoga graduala iz Badijske zbirke franjevačkoga samostana Male braće u Dubrovniku (Badija IV, XII) te analize pisma, notacije i dekoracije korigira se njegova dosadašnja datacija (14/15. st.) na sedamdesete godine 13. stoljeća, dok se Zadar nameće kao sigurno mjesto njegove upotrebe u liturgiji. S obzirom na prisutnost sv. Platona u dodanome sloju zadarskih svetaca, taj se gradual i pripadni mu četverosveščani antifonar (Badija III, V, X, XI) svrstavaju u negdašnji inventar dominikanskoga zadarskog samostana, koji je, prvotno posvećen sv. Platonu, bio ukinut 1807. g. Od liturgijskih knjiga što ih je taj

važan dalmatinski samostan posjedovao dosad je jedino bio poznat misal iz 14. st., koji se pod signaturom R-14 čuva u samostanu benediktinki sv. Marije u Zadru.

Ključne riječi: koralni kodeksi; gradual; antifonar; misal; litanije; Dubrovnik; franjevački samostan Male braće; Badijska zbirka; Zadar; dominikanski samostan; sv. Platon; Majstor iz Bagnacavalla; 13. stoljeće

Keywords: medieval choir books; gradual; antiphoner; missal; litanies; Dubrovnik; Friary of the Friars Minor; Badija Collection; Zadar; Dominican convent; St Plato; Master of Bagnacavallo; 13th century

* Ovaj je rad djelomice nastao na temelju istraživanja u okviru mojega doktorskoga rada *The Dominican Chant Tradition in Late Medieval Dalmatia: Repertory Analysis of the Divine Office*, koji se pod mentorstvom prof. dr. teol. Franza Karla Prassla odvija na sveučilištu Universität für Musik und darstellende Kunst u Grazu. Ovom prigodom zahvaljujem kolegama Ani Čizmić, Andrei Improti i Nikoli Jakšiću na njihovim dragocjenim poticajima i komentarima u različitim fazama rada na ovome tekstu, ali i anonimnim recenzentima na njihovim sugestijama. Posebnu zahvalu dugujem franjevcima samostana Male braće u Dubrovniku na dopuštenju za objavljivanje fotografija graduala Badija IV i Badija XII.

Uz 800. godišnjicu dolaska dominikanaca u hrvatske krajeve (1221–2021)

Stanje istraživanja liturgijsko-glazbenih kodeksa iz Badijske zbirke samostana Male braće u Dubrovniku

Knjižnica franjevačkoga samostana Male braće u Dubrovniku, kao uostalom i brojne druge samostanske knjižnice diljem Hrvatske, čuva neprocjenjivo knjižno blago koje se sakupljalo tijekom stoljeća.¹ Za muzikologe je od posebnog interesa bogati glazbeni arhiv koji je svojim većim dijelom nastao zahvaljujući Ivanu Evanđelistu Kuzmiću, franjevcu djelatnome u 19. stoljeću,² a čine ga u prvome redu rukopisi i tiskovine iz 18. i 19. stoljeća. U domenu glazbenih jedinica ulazi i dvadesetak srednjovjekovnih liturgijskih kodeksa s gregorijanskim napjevima. Čini se da gotovo svi predstavljaju kasnije akvizicije, od 17. stoljeća naovamo, s obzirom na to da je u razornome potresu 1667. bio uništen sav dotadašnji knjižni fond.³ Zna se tako da je jedan broj koralnih kodeksa dospio kod dubrovačkih franjevaca iz ukinutog samostana istoga reda na otoku Daksi. A još jedan takav transfer zbio se 1949. godine po završetku Drugog svjetskog rata, kada je bila izvršena eksproprijacija franjevačkoga samostana na otoku Badija kod Korčule,⁴ pa su tako koralni kodeksi iz njegove knjižnice, zajedno s čitavim arhivom toga samostana, dospjeli u franjevački samostan Male braće u Dubrovnik, gdje se i danas nalaze.⁵

Badijsku zbirku čini 10 liturgijsko-glazbenih kodeksa, kojima se prvi sustavnije bavio Anđelko Badurina u svojoj studiji »Iluminirani rukopisi samostana Male braće u Dubrovniku« iz 1985. godine.⁶ U uvodnome popisu iluminiranih srednjovjekovnih kodeksa (koje uglavnom možemo okarakterizirati i kao liturgijsko-glazbene) izvori iz Badijske zbirke nalaze se pod brojevima od 16 do 23, što čini sveukupno 8 kodeksa.⁷ Previdom je izostavljen Graduale de tempore (s Badije) VII, što ga autor

¹ O samostanskim knjižnicama prosjačkih redova u Hrvatskoj, čiji početci sežu u razdoblje kasnoga srednjega vijeka, vidi u: Josip STIPANOV: *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga, 2015, 30 i dalje.

² Više o njegovoj djelatnosti vidi u: Vladimir GRDINIĆ – Ivona AJANOVIĆ-MALINAR: Kuzmić, Ivan Evanđelist, *Hrvatski biografski leksikon*, 2013, <<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11620>> (pristup 12. 7. 2021). Također u: Mijo BRLEK: Knjižnica Male braće u Dubrovniku, u: Justin V. Velnić (ur.): *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male braće, 1985, 600.

³ Usp. M. BRLEK: Knjižnica Male braće u Dubrovniku, 590.

⁴ O tome više u Joško BELAMARIĆ: Franjevačka crkva i samostan na otoku kod Korčule, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23 (1983), 183-184.

⁵ Tu zbirku liturgijsko-glazbenih kodeksa u tekstu nazivam Badijskom zbirkom.

⁶ Anđelko BADURINA: Iluminirani rukopisi samostana Male braće u Dubrovniku, u: Justin V. Velnić (ur.): *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male braće, 1985, 517-562.

⁷ Vidi A. BADURINA: Iluminirani rukopisi samostana Male braće, 518.

ipak opisuje u daljnjemu tekstu, pa bi konačan broj kodeska bio 9.⁸ Badurini je, čini se, bio nepoznat antifonar signature Badija V, s obzirom na to da ga ne spominje ni u uvodnome popisu, ni u kasnijim opisima (vidi četvrti stupac u Tablici 1).

Tablica 1. Liturgijsko-glazbeni kodeksi Badijske zbirke s referencama na literaturu i datacijama

	Signatura	Vrsta liturgijske knjige	Liturgijska pripadnost	Badurina 1985 ⁹	Demović 1981 ¹⁰	Datacije ¹¹	
						Badurina	Demović
1.	Badija IV	Gradual (temporal)	OP	554: 18.	272: 7.	XIV ex.	XV
2.	Badija XII	Gradual (sanktoral)	OP	559: 25.	273: 11.	*	*
3.	Badija III	Antifonar (temp.)	OP	553: 17.	272: 6.	XIV ex.	XV
4.	Badija V	Antifonar (temp.)	OP	—	272: 9.	—	XV-XVI
5.	Badija X	Antifonar (sankt.)	OP	557: 23.	273: 10.	XIV ex. / XV in.	XV
6.	Badija XI	Antifonar (sankt.)	OP	558: 24.	272: 4.	XIV ex. / XV in.	XV-XVI
7.	Badija VI	Gradual	OFM	555: 19.	273: 22.	*	XVI
8.	Badija VII	Gradual <i>de tempore</i>	Romanum	556: 20.	272: 8.	XIV ex.	XV-XVI
9.	Badija VIII	Psaltir s himnarom	OFM	556: 21.	—	XV	—
10.	Badija IX	Psaltir	OSB?	557: 22.	—	*	—

Od deset rukopisa Badijske zbirke, za njih šest ustanovila se dominikanska provenijencija (vidi prvih šest jedinica u Tablici 1). To je prvi put cjelovito učinjeno u mojemu diplomskome radu iz 2009. godine,¹² na temelju kojega je nastao znanstveni članak objavljen u časopisu *Arti musices* 2010. godine.¹³ U tome je radu fokus

⁸ U Badurininu tekstu iz 2001, koji u pravilu donosi isti popis iz 1985, taj je propust ispravljen, pa »Graduale de tempore VII« ulazi u popis nakon »Graduale franciscanum VI«. Doduše, šteta je što su u tom ažuriranome popisu uklonjene badijske atribucije, pa čitatelj ostaje zakinut za tu važnu informaciju o pripadnosti pojedinoga kodeksa Badijskoj zbirci. Vidi Anđelko BADURINA: *Illuminirani liturgijski rukopisi u Dubrovniku*, u: Nediljko Ante Ančić (ur.): *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998. – 1998.)*, Dubrovnik – Split: Biskupski ordinarijat – Crkva u svijetu, 2001, 580-581.

⁹ Brojevi se u ovom stupcu odnose na koralne kodekse obrađene u: A. BADURINA: *Illuminirani rukopisi samostana Male braće*. Navodi se prvo stranica, a zatim redni broj pod kojim se nalazi pojedini kodeks.

¹⁰ Brojevi se u ovom stupcu odnose na popis koralnih kodeksa u odsječku »B) Biblioteka franjevačkog samostana« u: Miho DEMOVIĆ: *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici. Od početka X. do polovine XII. stoljeća*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981; navodi se prvo stranica, a zatim redni broj pod kojim se nalazi dotični kodeks. Usp. i niže.

¹¹ Zvezdice označuju da autori za dotične kodekse nisu naveli dataciju.

¹² Diplomski rad naslova *Dominikanski antifonarij franjevačkog samostana na otoku Badija kod Korčule. Analiza rukopisa s inventarom napjeva* pod mentorstvom prof. dr. teol. Franza Karla Prassla obranjen je 2009. godine na Odsjeku za muzikologiju Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu.

¹³ Hrvoje BEBAN: *Dominikanski antifonarij franjevačkoga samostana na otoku Badija kod Korčule: analiza rukopisa*, *Arti musices*, 41 (2010) 2, 167-186. Za nešto sažetiju, englesku verziju istoga teksta vidi Hrvoje BEBAN: *The Dominican Antiphoner from the Badija Franciscan Monastery near*

bio na analizi četverosveščanog antifonara. A o jednome svesku badijskoga graduala, Badija XII, pisao je Paweł Gancarczyk 2008. godine, također mu dajući dominikansku atribuciju.¹⁴ O ovim će recentnijim tekstovima biti riječi nešto kasnije.

Badurina je u svojim opisima rukopisa iz samostana Male braće težište stavio na njihovu iluminaciju, dok je kodikološki i paleografski segment opisa sveden na osnovne informacije, a ni preciznijoj odredbi datacije i provenijencije nije posvećena ozbiljnija pažnja. Promotrimo to na grupi dominikanskih kodeksa Badijske zbirke:

Sveske badijskoga antifonara koji čine cjelinu Badurina ne dovodi u vezu, što je jasno već iz preliminarnoga popisa, u kojem se ne navode jedan za drugim. Kao što se već spomenulo, prvi svezak tog antifonara, Badija V, autor ne spominje. Četvrti svezak istog antifonara, Badija XI, naveden je bez signature. Jedino je njemu Badurina pripisao dominikansku pripadnost jer »ima blagdane sv. Augustina, sv. Dominika i sv. Petra mučenika, a nema sv. Frane ni sv. Ante«. ¹⁵ Zajedno sa sveskom Badija X, ta su tri sveska antifonara na temelju paleografskih i stilskih kriterija datirana ili pod kraj 14. ili na početak 15. stoljeća.

Gradual Badija IV Badurina je na temelju litanija na Veliku subotu odredio kao franjevački,¹⁶ što, međutim, ne odgovara njihovom sadržaju, koji je jednoznačno i nepobitno dominikanski (o tome vidi niže). Nadalje, autor komentira i litanijama naknadno dodane svetce,¹⁷ zaključivši da je gradual bio u upotrebi na zadarskome području te ga datira pod kraj 14. stoljeća.¹⁸ Drugi svezak toga graduala, Badija XII, Badurina navodi bez signature i bez podataka o dataciji i provenijenciji, napominjući da se radi o prvom dijelu »Graduala opisanog pod br. 23«, ¹⁹ međutim, pod br. 23 u njegovu se tekstu nalazi antifonar Badija X, pa je moguće pretpostaviti da je ovdje došlo do pogreške te da se autor zapravo mislio referirati na gradual opisan pod br. 18, na Badija IV. Pa ipak, u rubrici o iluminacijama Badurina kaže da su »istog karaktera i rađene istom rukom kao Graduale de sanctis, opisan pod br. 23«, ²⁰ pri čemu nas odrednica »de sanctis« upućuje na zaključak da Badurina doista misli na kodeks pod br. 23, koji, međutim, kao što je već rečeno, nije gradual, nego antifonar. (Vidi Tablicu 1.)

Korčula: The Question of Provenance, u: Robert Klugseder, et al. (ur.): *Cantus planus. Papers read at the 16th Meeting, Vienna, Austria, 2011*, Purkersdorf: Verlag Brüder Hollinek, 2012, 33-37.

¹⁴ Paweł GANCARCZYK: Fifteenth- and Sixteenth-Century Polyphony in a Gradual from the Badija Franciscan Monastery near Korčula, *Arti musices*, 39 (2008) 2, 255-262.

¹⁵ A. BADURINA: Iluminirani rukopisi samostana Male braće, 559.

¹⁶ *Ibid.*, 554.

¹⁷ U navođenju zadarskih svetaca Badurini se potkrala greška, vjerojatno se radi o zatipku, pa je zaziv sv. Zoilu naveden kao »Sce Goille« umjesto »Sce Zoille«. Također, nije jasno zbog čega je sv. Toma (Akvinski) ubrojen u zadarske svetce. Vidi *ibid.*, 555.

¹⁸ Ovdje valja upozoriti na to da su u opisu ovoga graduala netočno navedene iluminacije; one, naime, pripadaju antifonaru Badija III. Na ovome uvidu zahvaljujem Nikoli Jakšiću. Vidi *ibid.*, 555.

¹⁹ *Ibid.*, 559.

²⁰ *Ibid.*, 559.

Slika 1. Introit *Viri Galilaei* danje mise Uzašašća u gradualu Badija IV, f. 178r (foto H. Beban, s dopuštanjem)

Iz priloženoga se vidi da te opise kodeksa Badijske zbirke treba uzimati s oprezom jer stvaraju nejasnoće ondje gdje ih ne bi trebalo biti. Rezimirajmo ovdje Badurinina otkrića i zaključke o dominikanskim liturgijsko-glazbenim rukopisima Badijske zbirke: dominikansku provenijenciju Badurina uspostavlja jedino za antifonar Badija XI, ne dovodeći s njime u vezu druga dva sveska, Badija III i Badija X. Četvrti svezak, Badija V, ostao mu je nepoznat. A zadarsko područje kao mjesto korištenja rukopisa određeno je jedino za gradual Badija IV, što ga autor pogrešno definira kao franjevački, dok gradual Badija XII dovodi u vezu s antifonarom Badija X, umjesto s njemu pripadajućim gradualom Badija IV.

Nekoliko godina prije Badurinine studije 1981. objavljena je monografija Mihe Demovića *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici*, u kojoj autor u prilogu donosi popis koralnih kodeksa sačuvanih u Dubrovniku. Pod naslovom »Biblioteka franjevačkog samostana« navedeni su i kodeksi Badijske zbirke, doduše bez naznake

o njihovu porijeklu i s napomenom »bez signature« kod svakog badijskog rukopisa.²¹ (Vidi Tablicu 1.) Njihovi šturi opisi mogu poslužiti tek za prvu orijentaciju,²² ako ih čitatelj uspije identificirati kao »badijske«. Nijedan rukopis nema dominikansku ili, pak, zadarsku atribuciju, a svi su datirani u razdoblje 15. i 16. stoljeća.

Iscrpnije bavljenje Badijskom zbirkom potaknuo je projekt katalogiziranja muzikalija glazbenog arhiva franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku, koji se odvijao pod vodstvom akademika Stanislava Tuksara,²³ a 2007. i 2008. ugostio je Franza Karla Prassla sa Sveučilišta Kunstuniversität u Grazu, odnosno Paweła Gancarczyka iz Poljske akademije znanosti u Varšavi 2008. godine. Prassel se sa studentima muzikologije Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu, među kojima sam bio i ja, bavio katalogiziranjem srednjovjekovnih liturgijsko-glazbenih kodeksa knjižnice samostana Male braće, pa tako i onih iz Badijske zbirke, a Gancarczyk je svoje istraživanje usmjerio na gradual Badija XII, o čemu je objavio i tekst 2008. godine u rubrici »Otkrića, novosti« časopisa *Arti musices*.²⁴

U svojem se tekstu Gancarczyk bavi kasnijim dodatcima u gradualu Badija XII, stavljajući naglasak na višeglasne liturgijske stavke notirane crnom i bijelom menzurarnom notacijom u 15. i 16. stoljeću.²⁵ S obzirom na glavnu temu interesa u članku, autor se tek usputno dotaknuo njegove dominikanske pripadnosti, ne ulazeći u pobliža objašnjenja, a postavivši tezu o mjestu gdje se rukopis koristio. On zaključuje da je taj gradual vrlo izgledno bio u upotrebi najranije u 15. stoljeću, u jednome od dominikanskih samostana koji su se nalazili na teritoriju slobodne Dubrovačke Republike. Kao potkrjepu toj tezi navodi dodatke u rukopisu koji upućuju na kult ugarskih svetaca koji je u to vrijeme bio raširen u Dubrovačkoj Republici.²⁶

U mojim već spomenutim radovima iz 2010. i 2012. godine²⁷ u fokusu je bilo pitanje liturgijske provenijencije za četiri liturgijsko-glazbena kodeksa iz Badijske zbirke, za koje je ustanovljeno da slijede dominikanski *usus* te da čine cjelinu, na što

²¹ Miho DEMOVIĆ: *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici*, 272-273.

²² Opis pojedinoga kodeksa sastoji se od kratkoga kodikološkog opisa (veličina rukopisa, materijal, broj folija, uvez) te od informacija o pismu (npr. »koralna gotica«), sadržaju (npr. »od prve nedjelje adventa do Velikog petka«) i dataciji rukopisa.

²³ Katalogiziranje muzikalija fonda Male braće u Dubrovniku odvijalo se u okviru projekta Ministarstva znanosti, tehnologije i sporta HR »Sređivanje, katalogizacija i obradba glazbenih arhiva i zbirki u Hrvatskoj« (1991-2013), čiji je glavni istraživač bio Stanislav Tuksar. Vidi ***: *akademik Stanislav Tuksar*, <<https://www.info.hazu.hr/clanovi/tuksar-stanislav/>> (pristup 26. 8. 2021).

²⁴ P. GANCARCZYK: *Fifteenth- and Sixteenth-Century Polyphony*, 255-262.

²⁵ Miho Demović 1994. godine objavio je tekst u kojem se bavi jednim od njih, diskantom *In medio ecclesiae*, ne ulazeći pritom u analizu graduala Badija XII. Vidi Miho DEMOVIĆ: *Rano srednjovjekovno višeglasje u Hrvatskoj, Bašćinski glasi*, 3 (1994), 276-277.

²⁶ P. GANCARCZYK: *Fifteenth- and Sixteenth-Century Polyphony*, 258-259. U svojemu recentnijem tekstu Gancarczyk se ponovno referira na gradual Badija XII kao na dubrovački izvor. Vidi Paweł GANCARCZYK: *Traces of Polyphonic Music in the Late-medieval Republic of Dubrovnik*, u: Ivano Cavallini – Jolanta Guzy-Pasiak – Harry White (ur.): *Glazba, migracije i europska kultura. Svečani zbornik za Vjeru Katalinić*, Zagreb: HMD, 2020, 35-52.

²⁷ Vidi povije i bilj. 12 i 13.

upućuje ne samo njihov sadržaj nego i izgled. Radi se o četirima svescima dominikanskoga antifonara, Badija III, Badija V, Badija X i Badija XI, koji su obrađeni u članku *Dominikanski antifonarij franjevačkoga samostana na otoku Badija kod Korčule: analiza rukopisa*.²⁸ Pripadajući im svesci graduala, okarakterizirani također kao dominikanski, Badija IV i Badija XII samo su se usputno spomenuli te se istaknuo podatak koji ide u prilog činjenici da svesci antifonara i graduala čine cjelovitu zbirku koralnoga repertoara potrebnog za slavljenje božanskoga časoslova i mise, kao i da su se koristili na istome dominikanskome lokalitetu.²⁹ Na temelju atribucije badijskih rukopisa bolonjskoj školi 14. stoljeća, što ju im je dodijelio anonimni sastavljač inventara badijske knjižnice iz 1925. godine,³⁰ promišljao sam o Bologni, važnome dominikanskome središtu, kao o mogućemu mjestu njihova nastanka, ne isključujući ni mogućnost njihove domaće proizvodnje.³¹ A hipoteza o mjestu gdje je antifonar mogao biti u upotrebi podudara se s Gancarczykovom: da se najvjerojatnije radilo o nekom dominikanskome samostanu na području slobodne Dubrovačke Republike, »i to ne samo zbog toga što su samostani Dubrovačke kongregacije bili pošteđeni prodora Turaka Osmanlija«³² nego i zbog naknadnih dodataka u nekim svescima antifonara i graduala koji donose napjeve u čast ugarskih svetaca, sv. Stjepana kralja i sv. Elizabete Ugarske. Njihovo je štovanje, naime, bilo rašireno i na području Dubrovnika, s obzirom na to da je Republika već od sredine 14. stoljeća bila pod zaštitom ugarsko-hrvatskoga kralja.³³ Pitanjem datacije badijskih svezaka dominikanskoga antifonara nisam se tada posebno bavio, preuzevši dotadašnje spoznaje³⁴ koje njihov nastanak smještaju pod kraj 14., odnosno početak 15. stoljeća.

Na ovome mjestu treba spomenuti još jedan liturgijsko-glazbeni rukopis koji je do kraja 19. stoljeća bio dijelom Badijske zbirke kodeksa, a danas se čuva u Nacionalnoj knjižnici Széchényi u Budimpešti pod signaturom c.l.m.ae. 334. O njemu je u tekstu iz 2014, naslovljenom »Aspekti glazbenog repertoara rukopisnog kodeksa nazvanog *Missale romano-spalatense* [...]«, pisala Hana Breko Kustura.³⁵ Taj dalma-

²⁸ H. BEBAN: *Dominikanski antifonarij franjevačkoga samostana*, 167-186.

²⁹ »O tome da su se antifonarij i gradual upotrebljavali na istome lokalitetu svjedoči primjerice rubrika za blagdan Tijelova u antifonariju *Badija »III«* (f. 134v) koja daje samo incipit napjeva *Cibavit eos* te upućuje na *Graduale de tempore (Badija »IV«)*, f. 185v, gdje se traženi napjev i nalazi, ispisan u cijelosti« (*Ibid.*, 182).

³⁰ Samostan Male braće, Dubrovnik, Zbirka franjevačkog samostana na Badiji, *Popis i historijat zanimivih [sic!] historijskih... stvari u našoj biblioteci na Badiji (»Otoku«)*, 1925.

³¹ H. BEBAN: *Dominikanski antifonarij franjevačkoga samostana*, 182.

³² *Ibid.*, 183.

³³ Više o ugarskim kultovima u dubrovačkom dominikanskom samostanu u: Ana MARINKOVIĆ: *Kultovi dominikanskih svetaca i njihova ikonografija do Tridentskoga koncila*, u: Igor Fisković (ur.): *Dominikanci u Hrvatskoj*, Katalog izložbe, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011, 176-178.

³⁴ U tom sam se radu oslonio na Badurinine procjene, koje se sada pokazuju netočnima. Vidi A. BADURINA: *Iluminirani rukopisi samostana Male braće*, 553 i dalje.

³⁵ Hana BREKO KUSTURA: *Aspekti glazbenog repertoara rukopisnog kodeksa nazvanog Missale romano-spalatense* (Nacionalna biblioteka Széchényi, Budimpešta, sign. C.l.m.ae. 334, 14. stoljeće), u: Joško Belamarić et al. (ur.): *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst. Zbornik radova s*

tinski misal iz 14. stoljeća, kojemu je Polikarp Radó dodijelio splitsku atribuciju,³⁶ privukao je pažnju i istraživača latiničkih hrvatskih rukopisa, s obzirom na to da se u njemu nalaze tzv. »korčulanske glose« te »odlomak korčulanskog lekcionara«, koji, međutim, svojim jezičnim osobinama upućuju na zadarsko područje kao mjesto nastanka rukopisa. Atribut »korčulanski« odnosi se tek na mjesto na kojemu je rukopis bio pronađen: u franjevačkom samostanu na otoku Badija kod Korčule, gdje se još uvijek nalazio 1890. godine, kada ga je konzultirao i o njemu objavio rad Frano Radić.³⁷ Tri godine kasnije misal je otkupio minhenski bibliofil i antikvar Ludwig Rosenthal da bi potom, ne zna se točno kada, dospio u budimpeštansku Nacionalnu knjižnicu.³⁸ Izvorno je taj misal bio dijecezanskoga predznaka, a naknadnim je intervencijama u kalendaru i sanktoralu prilagođen dominikanskome *usus* te se zasigurno, zaključuje Breko Kustura, od sredine 14. st. koristio u nekom dominikanskome samostanu u Dalmaciji, po svemu sudeći na području Zadra, a ne Splita, kako je tvrdio Radó.³⁹ U prilog zadarskoj provenijenciji, osim spomenutih »korčulanskih glosa« i »odlomka korčulanskog lekcionara«, idu slavija specifično zadarskih svetaca koji su svoje mjesto našli u kalendaru i/ili u misnim tekstovima i molitvama glavnoga teksta misala ili, pak, u kasnijim dopunama: sv. Krševan, sv. Šimun Pravednik i sv. Stošija.⁴⁰ Kalendar i sanktoral misala protkani su i naknadno dopisanim slojem uobičajenih ugarskih svetaca: sv. Ladislava, sv. Stjepana kralja, sv. Henrika, sv. Elizabete i sv. Margarete, a posebnost čini misa *pro rege*, u čast kralja Ljudevita Velikog Anžuvinca, čija prisutnost donosi još jedan element za definiranje vremena upotrebe tog rukopisa.⁴¹ Upravo svojim izborom zadarskih i ugar-

međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011, Split: Književni krug – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, 2014, 353-370. Engleska verzija ovog teksta, nešto kraćega opsega, objavljena je godinu dana ranije kao Hana BREKO KUSTURA: Toward a possible origin of the »Missale romano-spalatense«, Budapest, National Széchényi library, Codex Clmae 334, *De musica disserenda*, 9 (2013) 1-2, 83-97.

³⁶ Polycarpus RADÓ: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1973, 136-137.

³⁷ Frano RADIĆ: Odlomak starog slovenskog rukopisnog evangelijara s predgovorima i s blagoslovima, gotskim pismom napisana, u knjižnici franovačkog samostana na Otoku (Badia) kod grada Korčule, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 2 (1890) 3, 254-262.

³⁸ Svakako prije 1947. godine, kada je objavljen katalog liturgijskih rukopisa mađarskih knjižnica Polycarpus RADÓ: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae: Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes*, sv. 1, Budimpešta: Nacionalna knjižnica Széchényi, 1947, u kojem se badijski misal nalazi pod brojem 22 kao »Missale spatatense cum calendario O. Praed. saec. XIV. (Mus. Nat. c.l.m.ae. 334.)«. Vidi *ibid.*, 104-107.

³⁹ Radó je svoju pretpostavku o splitskoj provenijenciji misala temeljio na prisutnosti slavija sv. Dujma u kalendaru i sanktoralu rukopisa, ne vodeći računa o izostanku drugih svetaca, sv. Staša i sv. Arnira, koji bi upućivali na tipični splitski profil sanktorala. Vidi H. BREKO KUSTURA: Aspekti glazbenog repertoara rukopisnog kodeksa, 359.

⁴⁰ Vidi *ibid.*, 362.

⁴¹ *Ibid.*, 361. Ono što je, međutim, ostalo nerazriješeno je dopuna u kalendaru koja spominje posvetu crkve sv. Grgura, s datumom 9. listopada. U izvorniku crvenim slovima stoji: *Consecratio ecclesiae sancti Gregorij*. Vidi P. RADÓ: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regio-*

skih svetačkih imena ovaj rukopis osnažuje spoznajom o zadarskoj provenijenciji dominikanskih liturgijsko-glazbenih kodeksa Badijske zbirke, što ju je za gradual Badija IV bio naznačio Anđelko Badurina, a koja će se u nastavku argumentirati detaljnom analizom litanija u tome svesku.

Dominikanski gradual iz Badijske zbirke

Prije nego što izložim sadržaj dominikanskog graduala iz Badijske zbirke zajedno s analizama njegovih signifikantnih dijelova u narednim poglavljima, valja prvo reći nešto o metodi kojom sam došao do rezultata. Radi se o tzv. metodi temeljnoga teksta (»die Basistext-Methode«), koju je prvi sustavno primjenjivao Josef Leisibach u radu na katalogiziranju švicarskih liturgijskih rukopisa. Taj se poredbeni postupak sastoji u tome da se liturgijskomu rukopisu što se analizira supostavi kao temelj već poznati tekst pretpostavljene liturgijske tradicije te ga se s njime u cijelosti usporedi, s ciljem utvrđivanja odstupanja, odnosno varijanti u odnosu na temeljni tekst.⁴² Olakotna je okolnost što se u ovome slučaju radi o dominikanskoj liturgiji, s obzirom na to da je dominikanski red već u prvim desetljećima svojega postojanja uspio uspostaviti uniformnu liturgijsku praksu⁴³ koja je 1256. godine pod vodstvom tadašnjega generala reda Humberta iz Romansa bila objedinjena i kodificirana u tzv. kodeksu egzemplaru, normativnu tekstu čitave liturgije, što je od te godine postao zakonski obavezujućim za cijeli dominikanski red.⁴⁴ Jedan njegov primjerak čuva se danas u Generalnom arhivu dominikansko-

num, 137. Breko Kustura promišlja o tome koja bi konkretna crkva sv. Grgura mogla doći u obzir: ona u Šibeniku, u Vrani ili neka druga na zadarskome području, pri čemu nije razjašnjeno radi li se o dominikanskome dodatku u kalendaru, pa prema tome o crkvi toga reda ili, pak, o dopuni ranijega, nedominikanskog imatelja rukopisa. Usp. H. BREKO KUSTURA: Aspekti glazbenog repertoara rukopisnog kodeksa, 360.

⁴² Usp. Felix HEINZER: Aspekte der Katalogisierung liturgischer Handschriften. Erfahrungen bei der Bearbeitung des Bestandes St. Peter perg. der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe, *Codices manuscripti*, 10 (1984) 3, 98. U tome važnome metodološkome tekstu za sve istraživače liturgijskih rukopisa Heinzer piše o svojem iskustvu i primjeni navedene metode pri katalogizaciji liturgijskih rukopisa u prvome redu dominikanske i cistercijske provenijencije te je dopunjava vlastitim dragocjenim uvidima.

⁴³ Sažeto o povijesti te o procesu standardizacije dominikanske liturgije s najrecentnijim spoznajama vidi u Eleanor GIRAUD: 'Totum officium bene correctum habeatur in domo': Uniformity in the Dominican Liturgy, u: Cornelia Linde (ur.): *Making and Breaking the Rules. Discussion, Implementation, and Consequences of Dominican Legislation*, New York – London: Oxford University Press, 2018, 153-172. A temeljni tekst o dominikanskoj liturgiji i njezinoj povijesti još je uvijek William R. BONNIWELL: *A History of the Dominican Liturgy, 1215 – 1945*, New York: Joseph F. Wagner, Inc., 1945.²

⁴⁴ O sačuvanim primjercima kodeksa egzemplara, svima nastalima u skriptoriju pariškoga dominikanskoga samostana sv. Jakova, vidi: Eleanor GIRAUD: The Dominican 'Scriptorium' at Saint-Jacques, and its Production of Liturgical Exemplars, u: Andreas Nievergelt et al. (ur.): *Scriptorium. Wesen – Funktion – Eigenheiten. Comité international de paléographie latine, XVIII. Kolloquium, St. Gallen 11.-14. September 2013*, München: Bayerische Akademie der Wissenschaften – Verlag C. H. Beck, 2015, 247-257.

ga reda u samostanu sv. Sabine u Rimu pod signaturom XIV L1 (u daljnjem tekstu »Sabina L1«) te se upravo on koristio kao temeljni tekst u analizama što slijede.⁴⁵

Dva koralna sveska Badija IV i Badija XII čine potpuni gradual koji u svojem izvornom sloju uz dva manja odstupanja⁴⁶ u cijelosti odgovara dominikanskome kodeksu egzemplaru. Kao najvažnije valja izdvojiti sljedeće karakteristike prema kojima ovi svesci bez sumnje pripadaju dominikanskomu liturgijskom *ususu*. S repertoarnoga gledišta to su:

- niz aleluja stihova za nedjelje po Duhovima⁴⁷
- niz aleluja stihova u tjednu po Uskrsu
- niz aleluja stihova za nedjelje po Uskrsu
- prisutnost dominikanskih svetaca u sanktoralu⁴⁸ te
- izbor sekvenci.⁴⁹

Osim toga, badijski svesci graduala raspolažu terminologijom tipičnom za dominikanske rubrike, koja uključuje i drugačije imenovanje dvaju napjeva propria od uobičajena rimskog i franjevačkog: umjesto introita i graduala dosljedno susrećemo *officium* i *responsorium*, u pravilu skraćene kao *OFFM* i *R*.⁵⁰

Badija IV donosi čitavi temporal, dok Badija XII sadrži sanktoral s komunalom, kirijal te sekvencijar (vidi Tablicu 2 s detaljnim prikazom sadržaja i uputnicama na sukladna mjesta u dominikanskome egzemplaru Sabina L1).

⁴⁵ O dominikanskome egzemplaru Sabina L1, za kojega se dugo smatralo da predstavlja izvorni kodeks prototip dominikanske liturgije, vidi detaljno u zborniku radova konferencije koja je u cijelosti bila posvećena tomu za istraživanje dominikanske liturgije nezaobilaznu izvoru: Leonard BOYLE – Pierre-Marie GY (ur.): *Aux origines de la liturgie dominicaine: le manuscrit Santa Sabina XIV L I*, Pariz – Rim: CNRS Editions – École Française de Rome, 2004. Leonard Boyle u svojem je prilogu argumentirano pokazao da tekst egzemplara Sabina L1 datira između 1256. i 1259, što znači da je nastao nakon što je liturgijska reforma Humberta iz Romansa bila okončana. Vidi Leonard BOYLE: A Material Consideration of Santa Sabina MS XIV L 1, u: *ibid.*, 31-33.

⁴⁶ Vidi niže u poglavlju *Sanktoral graduala Badija XII*.

⁴⁷ Niz aleluja stihova po Duhovima za utvrđivanje dominikanske provenijencije nije jednoznačan, s obzirom na to da isti niz ima i gradual cistercita, no u obama nizovima aleluja stihova po Uskrsu dolazi do odstupanja od cistercitskoga niza, pa je dominikanska vlastitost odmah uočljiva. Vidi Dominique DELALANDE: *Le graduel des Prêcheurs: Recherches sur les sources et la valeur de son texte musical*, Bibliothèque d'histoire dominicaine, 2, Pariz: Éditions du Cerf, 1949, 15-22. Također, valja nadodati da se u dominikanskim liturgijskim knjiga na nedjelje po Duhovima referiralo kao na nedjelje po Presvetoj Trojstvu, pa je tako rimska rubrika »Dom. 2 post Pentecosten« kod dominikanaca glasila »Dom. 1 post festum Trinitatis«.

⁴⁸ Jezgru dominikanskoga sanktorala čine dva blagdana sv. Dominika (glavni 5. kolovoza i blagdan prijenosa njegovih posmrtnih ostataka 24. svibnja) te blagdan drugog po redu kanoniziranoga dominikanskoga svetca Petra mučenika 29. travnja.

⁴⁹ Vidi niže u poglavlju *Sanktoral graduala Badija XII*.

⁵⁰ Usp. Giacomo BAROFFIO: *Liturgia e musica nella tradizione domenicana*, u: Claudia Parmegiani (ur.): *Canto e colore. I corali di San Domenico di Perugia nella Biblioteca comunale Augusta (XIII-XIV sec.)*, Perugia: Volumnia, 2006, 37; Pedro ROCHA: *Liturgia della cappella papale, liturgia dei frati minori e liturgia dei frati predicatori*, u: L. Boyle – P.-M. Gy (ur.): *Aux origines de la liturgie dominicaine*, 122.

Tablica 2. Sadržaj dominikanskoga graduala iz Badijske zbirke

Rukopis	Sadržaj rukopisa	Egzemplar Sabina L1
BADIJA IV		
I-Ir	Antifone za škropljenje blagoslovljenom vodom	323va
IIv	Nepotpuni tonar s psalamskim tonusima introita (<i>Gloria patri</i>)	323rd-323va
III	Kasniji dodatak: Aleluja <i>Ante tronum trinitatis</i>	—
1r-229v	Temporal: I. nedjelja došašća – XXIII. nedjelja po Presvetome Trojstvu	323vb-348vb
229v-232v	Misa posvete crkve	348vb-349rb
BADIJA XII		
2r-64v	Sanktoral: sv. Andrija apostol – sv. Katarina Aleksandrijska	349rb-355va
64v-111r	Komunal	355va-361ra
111r-120r	Zavjetne mise: <i>De Sancto Spiritu, De Sancta Cruce, In Commemoratione Beatae Virginis, Pro quacumque necessitate</i>	361ra-362ra
120r-133v	Kirijal	362ra-363vb
133v-183v	Sekvencijar	363vb-369rb
183v-[198r]	Kasniji dodatci ⁵¹	—

Oba rukopisa s drvenim koricama presvučenima kožom pisana su na pergamentu, a u svesku Badija XII posljednjih su trinaest listova papirnati. Unatoč očitim znakovima stalne upotrebe, na što upućuju i restauracije pojedinih folija pergamentnim listovima iz drugih liturgijskih rukopisa (vidi donji desni kut folija na Slici 5), svesci su još uvijek dobro očuvani, osobito Badija IV. A da su nastali unutar istoga skriptorija upućuju ne samo dimenzije folija⁵² te prostora za pisanje organizirana u jednome stupcu sa sedam redaka teksta i crtovlja (vidi Tablicu 3) nego i to da su gotovo isključivo sastavljeni od tzv. kviniona, sveščića od pet bifolija. Tako se Badija IV sastoji od 23 kviniona, uz 3 folija na samome početku, te jednog bifolija na kraju (izraženo formulom kao 1³, 2–24¹⁰, 25²), dok svezak Badija XII čini 18 kviniona i jedan ternion, kojima je naknadno dodan papirnati seksternion i još jedan neuvezani list (1¹⁰⁽⁻¹⁾, 2–18¹⁰, 19⁶, 20¹²⁽⁺¹⁾).⁵³ Od sveščića kviniona sačinjeni su i svesci dominikanskoga antifonara iz Badijske zbirke, no oni, premda u velikoj mjeri nalik gradualima, tvore zasebnu kodikološku cjelinu, što je u usporednu prikazu dimenzija jasno vidljivo iz Tablice 3.

⁵¹ Za detaljniji opis ovoga dijela rukopisa, kao i popis gregorijanskih napjeva, višeglasnih stavaka te onih u stilu napjeva *cantus fractus* koji su rukopisu bili dodani u stoljećima nakon njegova nastanka vidi P. GANCARCZYK: Fifteenth- and Sixteenth-Century Polyphony, 256-257.

⁵² Ove dimenzije katkada variraju uslijed skraćivanja folija. Vidi niže o folijaciji.

⁵³ I jednom i drugom rukopisu nedostaje po jedan folij pri samome početku: u svesku Badija IV to je folij između II i III, a u svesku Badija XII f. 1.

U svesku Badija IV starija je folijacija izvedena crvenom tintom po sredini gornje margine *recto* folija, i to arapskim brojkama od 1 do 9, a zatim rimskima od X do CCXXXII, s time da se od f. CXCI pozicija folijacije premješta na gornju marginu *verso* stranice.⁵⁴ Novija folijacija ispisana je u gornjem desnom uglu *recto* folija crnom tintom, ali samo od f. 47 do 102 (s udvostručenim f. 64). Međutim, ni jedna ni druga folijacija nisu izvorne jer su mjestimice na gornjoj margini *verso* folija vidljivi ostatci još jedne »rimske«, izgledno najstarije folijacije ispisane crvenom tintom, na temelju čega je moguće zaključiti da sadašnja veličina folija ne odgovara prvobitnoj. A još je veća kraćenja folija preživio svezak Badija XII (vidi treći stupac Tablice 3), u kojem postoji samo folijacija novijeg datuma ispisana crnom tintom arapskim brojkama od f. 2 do 186, nakon čega slijedi papirnati sveščić s kasnijim dodatcima bez folijacije.

Tablica 3. Broj folija i dimenzije dominikanskoga graduala i antifonara iz Badijske zbirke

Rukopis	Broj folija	Površina folija u mm	Površina prostora za pisanje u mm	Broj redaka teksta/crtovlja	Visina crtovlja u mm
Badija IV	234	470 × 335	350 × 230	7	26
Badija XII	185, 13 p. l. ⁵⁵	460 × 320	350 × 230	7	26
Badija V	201	490 × 340	370 × 255	8	22
Badija III	138	480 × 345	370 × 250	8	22
Badija X	144, 1 p. l.	480 × 340	370 × 255	8	23
Badija XI	170	480 × 350	370 × 250	8	23

Tip pisma kojim su prepisana oba sveska odgovara talijanskoj gotičkoj *rotundi*, koja se od druge polovice 13. stoljeća na talijanskome poluotoku sustavno počela koristiti i za liturgijske knjige koje su u narednim desetljećima tomu pismu, osobito antifonari i graduala, osigurale kanonski status među talijanskim *litterae textuales*.⁵⁶ Isti je pisar tom goticom oblih linija prepisao oba sveska, a jedan drugi, po svemu sudeći njemu suvremeni pisar, javlja se samo u svesku Badija XII na ff. 45r-46v.⁵⁷ Mjestimice su vidljive i kasnije intervencije u obliku podebljanja teksta,

⁵⁴ Folij 90 ima dvostruku folijaciju: *recto* je stranici, naime, dodijeljena brojka 90, a *verso* stranici 91.

⁵⁵ Skraćeno od »papirnatih listova« (isto i kod sveska Badija X).

⁵⁶ Usp. Stefano ZAMPONI: *Late Gothic: Italy (XIVth–XVIth centuries)*, u: Frank T. Coulson – Robert G. Babcock (ur.): *The Oxford Handbook of Latin Palaeography*, New York: Oxford University Press, 2020, 430.

⁵⁷ Novi pisar započinje svoj doprinos na početku f. 45r, čime dovršava na prethodnom foliju započeti gradual misnog proprija sv. Lovre *Probasti Domine*, a završava na kraju f. 46v usred komunija *Beata viscera* mise bdijenja Uzašašća Blažene Djevice Marije, nakon čega od početka f. 47r ponovno »preuzima« glavni pisar. Novi se pisar lako izdvaja od glavnoga po oblicima slova x i g te po pisanju riječi *alleluia* bez y. O mogućem razlogu intervencije novoga pisara, koja na navedenim folijima uključuje i drugoga notatora, vidi niže.

koji je očito do tog vremena bio izbljedio.⁵⁸ Glavni pisar osobito je prepoznatljiv po smjeni debelih i vlaknastih poteza u slovima *x* i *y*, kao i po slovu *g* kojemu je donja očica, zatvorena vlaknastim potezom, ovalna oblika (vidi riječ *gloriar* na Slici 2). Svojim oblikom nalik brojci osam slovo *g* može bitno upućuje na ranije faze razvitka ovoga pisma,⁵⁹ što se pak sigurnije može tvrditi za paralelno korištenje uspravnih i oblikih varijanti slova *d* i *r* (primjerice *gloriar* na Slici 2).⁶⁰ Navedimo još neke osobine ruke ovoga pisara: gornji luk slova *a* ima vlaknasti početak i nikada ne zatvara trbuh slova; slovo *m* na kraju riječi često dolazi u izokrenutu obliku kao brojka 3; slovo *s* ima dva glavna oblika, uspravni i obli (vidi *Nos* i *nostr* na Slici 2), a katkada se na kraju riječi nalazi i kao ukoso savijena linija iznad riječi; slovo *u* ponekad se u sredini riječi javlja u uglatome obliku kao *v*, što je pravilo za kadenčnu kraticu *evovae* u maloj doksologiji introita; *z* se piše kao *ç*, tzv. *c caudata*. Ova ruka pisara obiluje i fuzijama uobičajenima u talijanskoj *rotundi*, poput *be*, *ho*, *pe*, a svojom izvedbom za ovu su ruku prepoznatljive one u kombinaciji s oblim *d*, tj. *de* i *do*, u kojima *d* podsjeća na slovo *t* nagnuto udesno (vidi riječ *domini* na Slici 2).⁶¹ Što se kratica tiče, od posebnosti valja izdvojiti vrlo rijetko korištenje tironskoga znaka 7 za veznik *et*, koji je u pravilu raspisan,⁶² te kraticu nalik brojci 3 za *-us* nakon slova *b*, čija je pojava, prema Derolezu, rijetka u *rotundi*.⁶³

Od pravopisnih osobitosti uobičajeno je stezanje diftonga *ae* u *e* (npr. *seculi*, *glorie*), a povremeno je prisutna i tendencija umetanja slova *h* pred samoglasnikom *e* u riječima poput *I(h)erusalem* i *Isra(h)el*.⁶⁴ Riječ *aleluja* dosljedno se piše s *y*, dakle kao *alleluya*, a početno veliko slovo *I* nalazimo u pravilu kao *J* (*i longa*), npr. u riječi *Jubilate*.

Iznesena paleografska analiza, koja nije ni iscrpna ni konačna, upućuje na pismo srodnih sjevernotalijanskih koralnih kodeksa nastalih u trećoj četvrtini 13. stoljeća, kao što su, primjerice, gradual i antifonar dominikanskog samostana sv. Dominika u Bologni (Biblioteca di San Domenico, corali 36, 37), peterosveščani

⁵⁸ To najčešće paralelno zahvaća i notni tekst. Vidi primjerice ff. 25r i 27r u svesku Badija IV, ili ff. 76v-77r u svesku Badija XII.

⁵⁹ Usp. Alfred DEROLEZ: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, 106.

⁶⁰ Prema Stefanu Zamponiju u završnim desetljećima 13. stoljeća sve više prevladava korištenje obloga *d*, tendencija koja je prisutna i kod našega pisara, a oblo *r* može se od toga razdoblja naći nakon svakog samoglasnika, što ovdje nije slučaj; kod ovog pisara oblo se *r* javlja nakon *b*, obloga *d*, *h*, *o*, i *p* (kombinacije s oblim *d*, *o* i *p* nalaze se, primjerice, na f. 35v u svesku Badija IV). Usp. Stefano ZAMPONI: *Gothic Script in Italy*, u: F. T. Coulson – R. G. Babcock (ur.): *The Oxford Handbook of Latin Palaeography*, 414-415.

⁶¹ To je za talijansku *rotundu* netipična izvedba fuzije dvaju slova s ispučenim lukovima, s obzirom na to da u ovom slučaju *d* zaista »koristi« dio luka od slova *e*, tj. *o* (koji bi se u uobičajenoj izvedbi preklapao s lukom od *d*). Usp. A. DEROLEZ: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, 108.

⁶² U sekvencijaru, gdje je tekst gušći, ta se kratica javlja češće.

⁶³ Tipična kratica talijanske *rotunde* za *-us* nakon slova *b* nalik je izvratu slovu *c* s otvorom na lijevoj strani. Usp. *ibid.*, 110.

⁶⁴ Tu sklonost umetanja slova *h* Derolez izdvaja kao karakteristiku talijanskih pisara. Usp. *ibid.*, 189.

Slika 2. Notacija i pismo graduala Badija IV. Detalj f. 127r.

antifonar dominikanskog samostana sv. Dominika u Imoli (Museo Diocesano, corali 5, 6, 7, 9, 10) ili antifonar franjevačkog samostana Svetog Franje u Cortoni (Biblioteca del Comune e dell'Accademia Etrusca, mss. 4-8).⁶⁵

Kvadratna koralna notacija odaje iskusnu ruku istoga notatora u obama svescima.⁶⁶ Iznimku čini kod analize pisma već spomenuti bifolij (ff. 45r-46v) u svesku Badija XII, na kojem se osim novoga pisara pojavljuje i novi notator. Svi elementi notacije i način njezine izvedbe upućuju na to da se radi o istome notatoru koji je prepisao dva sveska splitskoga dominikanskoga graduala danas u Bolu na otoku Braču (Muzejska zbirka dominikanskoga samostana sv. Marije Milosne, gradual *de tempore* I, gradual *de sanctis* II⁶⁷), koji mora da je nastao do kraja 13. stoljeća, u svakom slučaju nakon 1276. godine.⁶⁸ Budući da ova neobična jednokratna interven-

⁶⁵ Mogli bi se zasigurno izdvojiti i drugi izvori, kao i oni kasnijega postanka, uključujući barem i početak 14. stoljeća, s obzirom na to da ovo pismo u svojem dugome trajanju nije doživjelo bitne promjene. No, ovaj je izbor u obzir uključio i format folija kodeksa, a u skladu s time i veličinu pisma.

⁶⁶ U nastavku će se prije svega izložiti izbor glavnih elementa notacije po kojima se jedan notator najčešće razlikuje od drugoga (ključevi, napose F-ključ, *custos*, predznaci, likvescentne neume), a za usporedbu paralelno donosim i primjere iz dominikanskoga antifonara Badijske zbirke. Za razrađenu metodu paleografske analize kvadratne notacije vidi Eleanor Joyce GIRAUD: *The Production and Notation of Dominican Manuscripts in Thirteenth-Century Paris* (neobjavljena doktorska disertacija), University of Cambridge, 2013, 207-219.

⁶⁷ Valja upozoriti da je ovaj svezak na muzejskoj pločici izložka pogrešno naveden kao »Antiphonarium de tempore et de sanctis, II« (stanje od lipnja 2021).

⁶⁸ *Terminus post quem* određen je na temelju prisutnosti proprija sv. Marte u izvornome sloju kodeksa, čije je liturgijsko slavlje na općem zboru dominikanskoga reda uvedeno kao obavezno 1276. godine. Vidi Benedictus Maria REICHERT (ur.): *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, sv. 1, Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, Rim: In domo generalitia, 1898, 183. S druge strane, jedan litanijski redak odgovara stanju liturgije prije 1278, kada je na općem zboru Reda uvedena

cija zahvaća samo središnji bifolij petoga sveščića kodeksa, vjerojatno je isti zarana bio oštećen, pa je zamijenjen novim dvolistom, po svoj prilici nedugo nakon što je kodeks bio prepisan.

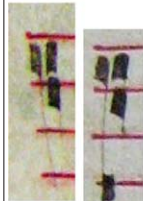
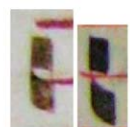

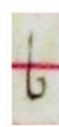

U obama se svescima graduala iz Badijske zbirke stranica folija sastoji od sedam crtovlja od po četiri crvene crte. Notator je poštovao dominikanske propise notiranja liturgijskih knjiga⁶⁹ koristeći *custos* na kraju svakog crtovlja – ovdje uskog pravokutnog oblika s tankim repom, često blago svinutim prema crtovlju i sa zadebljanjem pri svojem vrhu, te s dosljednim otklonom od oko 35-40° u odnosu na crtovlje – kao i tzv. *virgule pausarum*, crnom tintom tanko izvučene crte razdjelnice koje podsjećaju na taktne crte standardne notacije, a imale su svrhu reguliranja protoka teksta i glazbe, vizualno odjeljujući pojedine riječi i (melodijske) fraze, ali i neumatske grupe, osobito u melizmatičnim odlomcima.⁷⁰ Osim *custosa*, prepoznatljiviji su notacijski elementi ovoga notatora ključevi i predznaci. F-ključ sastoji se od triju poteza, od kojih prvi, lijevi, ima dugački vlaknasti vrat koji često završava zadebljanjem udesno, dok je glavno obilježje C-ključa ukošenost naniže obaju njegovih zaobljenih poteza (vidi Tablicu 4). Predznaci za tzv. *b rotundum* i *b quadratum* izgledaju poput snizilice i razrješilice standardne notacije. Teže su uočljivi s obzirom na to da su izvedeni tankim potezom te su visoki jednu do najviše jednu i pol prazninu crtovlja (vidi drugi redak poviše sloga *do-* u *domini* na Slici 2).

promjena riječi »prieore« u »prelatos« u tom zazivu, što ovdje nije provedeno. Vidi *ibid.*, 194 i niže. Atribuciju bolonjskoj minijatorskoj školi utvrdio mu je Milan Prelog, a o istome utjecaju u njegovu prvom svesku *de tempore* pisao je i Anđelko Badurina. Vidi Milan PRELOG: Latinski rukopisi u Dalmaciji, u: Zdenka Munk (ur.): *Minijatura u Jugoslaviji*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1964, 17 (i kataloški opis, 285-286); Anđelko BADURINA: *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, 1995, 91. Tu mi je atribuciju i dataciju recentno potvrdio i talijanski povjesničar umjetnosti Andrea Improta u privatnoj korespondenciji e-poštom od 4. i 8. travnja 2020. O sadržajnoj vezi ovoga graduala s badijskim vidi niže.

⁶⁹ Propisi za kopiranje dominikanskih liturgijskih knjiga u kodeksu se egzemplaru nalaze kao uvodni tekst u antifonar, a sadrže četiri kratka odlomka kojima se reguliraju različiti aspekti prepisivačke prakse, u većoj mjeri upućene notatoru. O tome detaljnije u E. GIRAUD: 'Totum officium bene correctum habeatur in domo': Uniformity in the Dominican Liturgy, 157 i Hrvoje BEBAN: 'Nullus scienter litteram aut notam mutet': Dominicans (Dis)Obeying the Regulations for the Copying of Chant Books. An Example from Late Medieval Dalmatia, u: Cornelia Linde (ur.): *Making and Breaking the Rules. Discussion, Implementation, and Consequences of Dominican Legislation*, New York – London: Oxford University Press, 2018, 176-179. U posljednjem radu analizirao se i primjerak navedenih dominikanskih propisa iz sveska antifonara Bol 2 (f. 5v), danas u muzeju dominikanskoga samostana sv. Marije Milosne u Bolu.

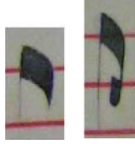

⁷⁰ Usp. Michel HUGLO: Dominican and Franciscan books: similarities and differences between their notations, u: John Heines (ur.): *The Calligraphy of Medieval Music*, Turnhout: Brepols, 2011, 198.

Tablica 4. Glavni elementi notacije dominikanskoga graduala i antifonara iz Badijske zbirke

Rukopis	F-ključ	C-ključ	Custos	Snizilica	Razrješilica
Gradual IV, XII					
Antifonar V, III, X, XI					

Što se tiče neumatskih oblika, valja izdvojiti likvescentne neume *cephalicus* i *epiphonus*. Prva je prepoznatljiva po notnoj glavi koja je oblo svinuta nadolje, često završavajući kratkim tankim izdankom. Međutim, ako je druga nota neume *cephalicus* za tercu niža od prve, bit će markirana kratkim potezom ulijevo, ukošenim prema dolje. S druge strane, glava neume *epiphonus* svinuta je naviše s nagibom udesno, a može imati i vlaknaste izdanke, od kojih je desni izraženiji (vidi Tablicu 5). Kod drugih se neuma primjećuje jedna opća tendencija ovog notatora: da je viša nota gotovo uvijek malo uže glave od niže, bilo da se radi o prvoj noti neume *clivis* (vidi prvu neumu na slogu *do-* u *domini* u drugome retku na Slici 2), srednjoj noti neume *torculus* ili, nešto rjeđe, drugoj noti neume *pes*. A što se tiče sastavljenog ili rastavljenog načina pisanja nekih neuma te mjesta na kojem se događa neumatski prekid, ovaj notator *scandicus* piše isključivo kao kombinaciju neuma *pes* i *virga* (vidi prvu neumu na slogu *au-* u *autem* u prvome retku na Slici 2), a *scandicus flexus* kao *pes* i *clivis*. Valja spomenuti i da se u psalamskim tonusima introita koristi i romboidni oblik neume *punctum*. Sveukupni dojam notacije vrlo je uredan, čemu zasigurno doprinosi i notatorov osjećaj za vertikalnu, bilo da se radi o notnim vratovima ili o crtama razdjelnicama (*virgule pausarum*). A nerijetko je prisutna i vrlo blaga inklinacija udesno cjelokupnog notnoga teksta (vidi osobito Sliku 1).

Tablica 5. Likvescentne neume u dominikanskome gradualu i antifonaru iz Badijske zbirke

Rukopis	<i>cephalicus</i>	<i>epiphonus</i>
Gradual IV, XII		
Antifonar V, III, X, XI		

Većina navedenih notacijskih elemenata čini ovoga notatora najstrojnijim s glavnim notatorom četiriju svezaka dominikanskoga antifonara iz Badijske zbirke (vidi Tablice 4 i 5), kao i s notatorom koji je prepisao gore spomenuti antifonar za dominikance u Imoli, datiran oko 1275. godine.⁷¹ A notacijska je slika jako bliska i dvosveščanu antifonaru augustinaca eremita, najvjerojatnije bolonjskih, danas u Pieve di Cento (Pinacoteca Civica, codici D, E), nastalome u istom vremenskom razdoblju ili nešto ranije.⁷²

Dekoraciju badijskih svezaka dominikanskoga graduala možemo okarakterizirati kao skromniju s obzirom na to da ne uključuje figuralne prikaze u inicijalima, a ni upotrebu zlata. U gradualu IV najviše mjesto u hijerarhiji njegova oslika zauzimaju dekorativni inicijali s lisnatim ukrasima u kombinaciji narančastocrvene, oker, maslinastozelene, modre i sivoplave, na modroj podlozi s tankim crnim okvirom, dodijeljeni početnim slovima introita prve nedjelje došašća (1r), Bogojavljenja (29r), Uskrša (152v), danjih misa Uzašašća (178r), Duhova (183v) te blagdana Presvetoga Trojstva (194r).⁷³ (Vidi Sliku 1.) Ostali misni propriji imaju crvenoplave *puzzle* inicijale,⁷⁴ s relativno gustim grafičkim ornamentom u izmjeničnoj kombinaciji navedenih dviju boja, od kojih je crvena zastupljenija (vidi Sliku 2). Taj posljednji tip inicijala jedina je vrsta dekoracije za inicijale introita u svesku Badija XII (vidi Sliku 5). Prema povjesničaru umjetnosti Andrei Improti, dekorativni inicijali

⁷¹ Njegov kataloški opis te reprodukcije pojedinih folija s oslikanim inicijalima dostupni su u: Fabrizio LOLLINI: *Catalogo*, u: Franco Faranda (ur.): *Cor unum et anima una. Corali Miniati della Chiesa di Imola*, Faenza: Edit Faenza, 1994, 180-186, i tav. IV-XIX.

⁷² Vidi Massimo MEDICA: *Quattro corali bolognesi a Pieve di Cento*, Pieve di Cento: Comune di Pieve di Cento, Assessorato alla cultura – Parrocchia di Pieve di Cento, Collegiata di S. Maria Maggiore, 1996, 7-11, 14-17.

⁷³ Barem jedan dekorativni inicijal dominikanskoga antifonara Badijske zbirke ostvario je isti majstor (Badija X, str. 178), a ostali su srodnoga izričaja, od kojih dva posred prevladavajućih lisnatih ukrasa donose figuru anđela u prvom slučaju (Badija III, f. 2r), a u drugome Isusa Krista (Badija V, f. 1v).

⁷⁴ Ova je vrsta inicijala poznata i pod latinskim nazivima *litterae partitae* ili *litterae duplices*.

graduala IV, kao i oni badijskoga antifonara (Badija III, V, X),⁷⁵ pokazuju bliskost radionici anonimnog sitnoslikara poznatog kao Majstor iz Bagnacavalla, čije djelovanje pada u pretposljednju četvrtinu 13. stoljeća.⁷⁶ Osobito se to odnosi na trosveščani franjevački antifonar koji se čuva u knjižnici »Biblioteca Comunale Taroni« u Bagnacavallu pod signaturama 1, 2 i 3,⁷⁷ a slična se izvedba takvih inicijala može prepoznati i u koralnim knjigama toskansko-emilijske provenijencije kasnog 13. stoljeća, prepisanim za katedralu u Oristanu, npr. u svescima antifonara signatura P. IV i P. VI, što se čuvaju u tamošnjem katedralnom arhivu (»Archivietto della Cattedrale di Oristano«).⁷⁸

Litanije graduala Badija IV

Litanije se, uz kalendar i sanktoral, ubrajaju u one važne dijelove liturgijskih rukopisa na temelju kojih se s velikom preciznošću može odrediti njihova provenijencija. Temelj tog postupka analiza je svetačkih imena prisutnih u dotičnome dijelu rukopisa, koje Victor Leroquais dijeli u tri glavne kategorije:⁷⁹

- opće svetce, koje časti čitava Crkva
- regionalne svetce, čiji kult pripada jednom ograničenom većem geografskom području, te
- lokalne svetce, koji se časte na određenom užem lokalitetu, kao što je biskupija, crkva ili samostan.

Posljednja je kategorija, dakako, najdragocjenija te upravo ona vodi k zaključku o porijeklu rukopisa, tj. o njegovoj pripadnosti određenoj biskupiji, (katedralnoj) crkvi ili samostanu.⁸⁰

⁷⁵ Poput graduala Badija XII i svezak antifonara Badija XI raspolaže isključivo *puzzle* inicijalima za markiranje važnijih dijelova sadržaja rukopisa.

⁷⁶ Privatna korespondencija e-poštom od 26. ožujka 2020. O navedenu sitnoslikaru vidi Fabrizio LOLLINI: Maestro di Bagnacavallo, *Dizionario biografico dei miniatori italiani. Secoli IX–XVI*, Milano: Sylvestre Bonnard, 2004, 677-679.

⁷⁷ Vidi Fabrizio LOLLINI (ur.): *Coralini miniati di Faenza, Bagnacavallo e Cotignola. Tesori dalla diocesi*, Faenza: Edit Faenza, 2000, 161-166. Reprodukcijske dekorativnih inicijala srodnih badijskima otisnute su na nepaginiranoj stranici označenoj kao »tav. VI«.

⁷⁸ Vidi Valentino PACE: I codici miniati duecenteschi della Cattedrale di Oristano, u: Giampaolo Mele (ur.): *Die ac Nocte. I Codici Liturgici di Oristano dal Giudicato d' Arborea all'età spagnola (secoli XI–XVII)*, Cagliari: AM&D Edizioni, 2009, 97-140, a osobito 111 i 132 s reprodukcijama dekorativnih inicijala u kodeksima P. IV i P. VI.

⁷⁹ Victor LEROQUAIS: *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*, sv. 1, Pariz: s. n, 1924, xxvi. Opširnije o ovoj podjeli, s više primjera, vidi u: Victor LEROQUAIS: *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*, sv. 1, Pariz: s. n, 1934, lxvi-lxx.

⁸⁰ S lokalnim svetcem može biti povezan i patrocinijski neke kapele, odnosno oltara u dotičnoj crkvi, pa je i poznavanje titulara oltara pojedine crkve od velike važnosti za sužavanje mogućeg ciljnog lokaliteta određenog liturgijskog rukopisa. Usp. Walter von ARX: *Das Klosterrituale von Biburg (Budapest, Cod. lat. m. ae. Nr. 330, 12. Jh.)*, Spicilegium friburgense: Texte zur Geschichte des kirchlichen Lebens 14, Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1970, 28.

Litanije na koje se ovdje referiramo punim se imenom nazivaju litanije svih svetih te su se izvodile u različitim liturgijskim prigodama, osobito u sljedećim procesijama: za vrijeme slavlja posvećenja crkve, na prosne dane, odnosno na blagdan sv. Marka. No, ovdje će biti govora o litanijama Velike subote za vrijeme ophoda do i od krsnog zdenca u svečanome obredu krštenja Uskrsne noći.⁸¹ Upravo su za tu prigodu notirane i u gradualu Badija IV. Njihova struktura slijedi uobičajeni trodijelni model (vidi Tablicu 6).

Prvi dio, nakon uvodnog »Kyrie eleison [...]«, započinje zazivima Trojedino-me Bogu, zatim Blaženoj Djevici Mariji, da bi se potom nastavio nizom svetačkih imena na čije se zazive odgovara s »Ora pro nobis«.⁸²

Drugi dio, koji započinje stihom »Propitius esto [...]«, sastoji se od prošnji, uključujući prvo one u kojima se moli za izbjavljenje iz različitih nevolja (»Ab [...]«), a zatim one u kojima se referira na Kristove zasluge, odnosno spasonosne događaje iz njegova života i djelovanja, posredstvom kojih vjernici bivaju oslobođeni (»Per [...]«). Odgovor na sve zazive drugoga dijela glasi: »Libera nos Domine«.

Slijedi treći, završni dio, u kojem se moli za sve duhovne i materijalne potrebe dotične vjerske zajednice (»Ut [...]«). Pritom se na svaki zaziv odgovara s »Te rogamus audi nos«. Završni zazivi upućeni su Kristu kao Jaganjcu Božjemu (»Agnus Dei [...]«).⁸³ Kao što se dade zaključiti iz iznesenoga opisa, litanije se sastoje od dugačkoga niza kratkih zaziva s pripjevom, a izvode se na način izmjene solista i zbora ili čitave kongregacije.

Tablica 6. Glavni dijelovi dominikanskih litanija u egzemplaru Sabina L1 i u gradualu Badija IV.

Struktura dominikanskih litanija svih svetih	Sadržaj po dijelovima	Odgovor	Egzemplar Sabina L1	Gradual Badija IV
Uvod	<i>Kyrie eleison [...]</i>	(isti kao zaziv)	339va	145v
Prvi dio	Zazivi svetcima	<i>Ora pro nobis</i>	339va-339v	145v-148r
Drugi dio	Prošnje za oslobođenje	<i>Libera nos Domine</i>	340ra-340rb	148r-149r
Treći dio	Molitve na različite nakane	<i>Te rogamus audi nos</i>	340rb-340rd	149r-151r
Završetak	<i>Agnus Dei [...]</i>	(isti kao zaziv)	340rd	151r-151v

⁸¹ Sažeto o različitim liturgijskim kontekstima pjevanja litanija u: David HILEY: *Western Plainchant: A Handbook*, Oxford: Clarendon Press, 1993, 51.

⁸² O grupiranju svetačkih imena vidi niže.

⁸³ O trodijelnome modelu litanija svih svetih vidi u: D. HILEY: *Western Plainchant*, 51; Bruno STÄBLEIN: *Litanei*, MGG1, sv. 8, Kassel – Basel – London – New York: Bärenreiter, 1960, st. 990-991; Robert AMIET: *Les litanies dans la liturgie lyonnaise*, *Etudes grégoriennes*, 27 (1999), 31-32.

Tablica 7. Litanije u temeljnome tekstu egzemplara Sabina L1 i odstupanja u gradualu Badija IV⁸⁴

Sabina L1	Badija IV	Sabina L1	Badija IV
MUČENICI			
1	Stephane 1	23	Antoni 29
2	Clemens 2		30 Rex Stephane
3	Corneli 3		31 Henrice
4	Cypriane 4		32 Ladislav
5	Laurenti 5		33 [Simeon Iuste]
6	Vincenti 6		34 Zoille
	7 Grisogone		35 Donate
	8 Plato	DJEVICE	
7	Dionisi c. s. t. 9	24	Maria 36
8	Maurici c. s. t. 10		Magdalena
9	Sebastiane 11		37 Martha
	12 Georgi	25	Felicitas 38
10	Thoma 13	26	Perpetua 39
11	Petre 14		40 Elena
PRIZNAVAOCI			41 Elysabeth
12	Silvester 15	27	Agatha 42
13	Hylari 16	28	Lucia 43
14	Martine 17		44 Anastasia
15	Augustine 18	29	Agnes 45
16	Ambrosi 19	30	Cecilia 46
17	Gregori 20	31	Katherina 47
18	Nicholae 21		48 Margareta
19	Dominice 22		
	23 Thoma		
	24 Vincenti		
20	Francisce 25		
21	Ieronime 26		
22	Benedicte 27		
	28 Bernarde		

Litanije su u gradualu Badija IV zabilježene na folijima 145v do 151v, pri čemu je dotadašnji format folija promijenjen iz jednostupčanog u dvostupčani.⁸⁵ Uvodna rubrika daje sljedeću uputu: »Hac oratione finita: duo fratres in superpellicis in

⁸⁴ Radi lakšeg uvida u odstupanja u svesku Badija IV polja sa standardnim zazivima ostavljena su praznima, no mogu se pratiti u lijevome stupcu s temeljnim tekstom. U 7. i 8. zazivu temeljnoga teksta, koji odgovaraju 9. i 10. zazivu u svesku Badija IV, »cum sociis tuis« skraćeno je zbog tabličnog prikaza kao »c. s. t.«.

⁸⁵ Ta se promjena formata folija odnosi samo na prvi dio litanija u kojem se zazivaju sveti. Drugi i treći dio realizirani su ponovno u uobičajenu jednostupčanom formatu (f. 148v-151v).

medio chori cantent letaniam⁸⁶ («Po završetku ove molitve dvojica fratara odjevena u superpeliceje pjevaju litanije u sredini kora»). Započinjući zazivom »Kyrie eleison«, dominikanske litanije prate gore izneseni trodijelni model (vidi Tablicu 6).

U analizi niza svetačkih imena iz prvoga dijela, koji je za određivanje provenijencije najključniji, valja upozoriti na hijerarhijski princip po kojem se zazivaju sveti. To je također ustaljeni model što ga slijede i dominikanske litanije: nakon zaziva Bogu Ocu, Sinu i Duhu Svetomu slijede oni upućeni Blaženoj Djevici Mariji, arkandelima i anđelima, sv. Ivanu Krstitelju, apostolima i evanđelistima, a potom mučenicima, priznavaocima i djevicama, odnosno svetim ženama.⁸⁷ Naša će se pažnja usmjeriti na tri posljednje grupe – mučenike, priznavaoce i djevice – u kojima se javljaju odstupanja od temeljnoga teksta litanija iz egzemplara Sabina L1 (vidi Tablicu 7).

Za početak, međutim, odgovorimo na pitanje što ove litanije čini dominikanskima. Dakako, prisutnost dominikanskih svetaca u prvome dijelu litanija, ali i dosljedno poštivanje redosljeda nizanja svetačkih imena prema temeljnomu tekstu. U izvornome sloju, ispisanome prvom rukom, među mučenicima se kao posljednji u nizu javlja sv. Petar mučenik, drugi kanonizirani dominikanski svetac nakon svetog Dominika, čije se ime, pak, zaziva u grupi priznavaoca. U temeljnome tekstu njegovu imenu prethodi rubrika »Vox exaltetur et bis dicatur« (f. 339vd), što upućuje na način izvedbe povišenim glasom, propisujući i ponavljanje tog zaziva, a samim time dajući na posebnoj važnosti sv. Dominiku, utemeljitelju dominikanskoga reda.⁸⁸ Ta je rubrika, međutim, ispuštena u gradualu Badija IV, što ujedno predstavlja jedino odstupanje od temeljnoga teksta u izvornome sloju litanija. Sljedeća imena koja pripadaju dominikanskome sloju dodana su naknadno, i to sitnijim slovima odmah nakon zaziva sv. Dominiku, »Sancte Thoma« i »Sancte Vincenti« (f. 147va), a odnose se na dominikanske svetce Tomu Akvinskoga i Vinca Fererskoga (vidi predzadnji redak lijevoga stupca na Slici 3). Prvi je proglašen svetim 1323, a drugi 1455. godine. Za nas je, međutim, mnogo važnije kada je njihovo štovanje postalo obavezujućim u dominikanskome redu, što saznajemo iz odluka općih zborova dominikanskoga reda, tzv. *Acta capitulorum generalium*.⁸⁹ U

⁸⁶ Podcrtana slova u pojedinim riječima označuju raspisane abrevijacije. To vrijedi i za sve buduće navode izvornoga teksta.

⁸⁷ Usp. Victor LEROQUAIS: *Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France*, sv. 1, Pariz: s. n, 1937, cviii. Također i R. AMIET: *Les litanies dans la liturgie lyonnaise*, 31-32.

⁸⁸ O ponovljenu zazivu svetca zaštitnika u litanijama, kojemu se na taj način iskazivao poseban značaj, vidi u: V. LEROQUAIS: *Les pontificaux manuscrits*, cviii.

⁸⁹ U narednim ću se retcima često pozivati na već citirane odluke općih zborova reda, tijela s najvećom zakonodavnom vlasti u dominikanskome redu koje je moglo donositi i zakonski obavezujuće odluke što bi potom bile unesene u Uredbe reda (*Constitutiones*). Takve su u pravilu bile i sve odluke koje su se ticale bitnih promjena u liturgiji, uključujući i uvođenje novih (svetačkih) blagdana. Vidi Benedictus Maria REICHERT (ur.): *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, sv. 1-9, Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, Rim: In domo generalitia, 1898-1904.

Slika 3. Litanije s naknadno upisanim zazivima u gradualu Badija IV, f. 147v (foto H. Beban, s dopuštenjem)

njima čitamo da je ime sv. Tome u litanije uvedeno 1326. te je određeno da se umetne nakon zaziva sv. Dominiku. A zaziv sv. Vinku, smješten nakon zaziva sv. Tomi, uveden je 1456.⁹⁰ Zatim slijede još tri imena kojih nema u egzemplaru Sabina L1, a pojavljuju se kao dodatci u svesku Badija IV: »Sancte Bernarde«, »Sancta Martha« (f. 147vb) i »Sancta Margareta« (f. 148ra); to, doduše, nisu dominikanski sveci, ali se njihovo uvođenje u litanije također može pratiti u spomenutim odlukama *Acta*. Godine 1303. uvedeni su: sv. Bernard među priznavaoce na sam kraj te

⁹⁰ Za sv. Tomu vidi odluku u B. M. REICHERT: *Acta capitulorum*, sv. 2, 164, a za sv. Vinka u *ibid.*, sv. 3, 263-264.

grupe te sv. Marta među djevice nakon zaziva sv. Mariji Magdaleni.⁹¹ (Vidi Sliku 3, desni stupac.) A sv. Margareta svoje je mjesto u litanijama dobila još 1287. godine, i to nakon zaziva sv. Katarini.⁹²

Sljedeći dodatci u litanijama graduala Badija IV pripadaju ugarskome svetačkom sloju, čija prisutnost nimalo ne začuđuje jer su svi dominikanski samostani na teritoriju današnje Hrvatske do 1378. pripadali Ugarskoj provinciji, kada su se samostani na istočnojadranskoj obali izdvojili u zasebnu, Dalmatinsku provinciju.⁹³ Tako su na kraju grupe priznavaoca dodani zazivi »Sancte Rex stephane«, »Sancte henrice« i »Sancte Ladislave« (f. 147vb),⁹⁴ dok su djevicama pridodane »Sancta elena« i »Sancta elysabeth« (f. 148ra).⁹⁵ Uza svetce Stjepana kralja, Henrika i Ladislava (vidi Sliku 3, donja margina desno) prisutne su, dakle, i svetice Helena i Elizabeta, koji zajedno pripadaju onoj skupini blagdana što ju je Polikarp Radó nazvao »festa peculiaris Hungariae«.⁹⁶ A njih bismo, slijedeći Leroquaisa, mogli nazvati regionalnim svetcima⁹⁷ s obzirom na to da su se častili na području Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva, a onda i u dominikanskome redu, koji se već 1221. počeo širiti na tome teritoriju.⁹⁸

Naredni sloj lokalnoga je karaktera. U grupu mučenika dodani su nakon sv. Vinka iz Zaragoze sljedeći zazivi: »Sancte Grisogono« i »Sancte Plato« (f. 147ra),⁹⁹ dok su grupi priznavaoca pribrojani »Sancte Zoille« i »Sancte Donate« (f. 147vb).¹⁰⁰ (Vidi Sliku 4 i donju marginu desno na Slici 3.) Poviše tih dvaju zaziva bio je ispisani još jedan koji je potom sastrugan, no još se uvijek daje pročitati: »Sancte

⁹¹ Vidi *ibid.*, sv. 1, 323. U gradualu Badija IV ime sv. Bernarda upisano je sitnijim slovima nakon zaziva sv. Benediktu, a sv. Marta našla je svoje propisano mjesto poslije zaziva sv. Mariji Magdaleni, na desnoj margini.

⁹² *Ibid.*, sv. 1, 237. Zaziv sv. Margareti u Gradualu IV zabilježen je nakon zaziva »Omnes sancte virginis«, no poseban znak upućuje na to da se umetne nakon zaziva sv. Katarini, kao što je i propisano.

⁹³ O tome više u: Stjepan KRASIĆ: *Dominikanci: povijest Reda u hrvatskim krajevima*, Zagreb: Hrvatska dominikanska provincija – Nakladni zavod Globus, 1997, 10 i dalje. Čašćenje ugarskih svetaca u pojedinim dalmatinskim gradovima bilo je i politički motivirano, primjerice u Splitu, Dubrovniku, a također i u Zadru. To osobito vrijedi za 14. stoljeće, kada su se navedeni gradovi podčinili ugarskoj kruni za vrijeme vladavine Ludovika I. Anžuvina. A o ugarskim svetačkim kultovima u dominikanskome redu u Dubrovniku 15. stoljeća, vidi u: Ana MARINKOVIĆ: *La diffusione dei culti ungheresi tra i domenicani di Dubrovnik (Ragusa) nel tempo di Mattia Corvino*, *Nuova Corvina*, 20 (2008), 169-178.

⁹⁴ Ovi su zazivi ispisani na donjoj margini desno po završetku izvornoga teksta u desnome stupcu, ali se posebnim znakom upućuje na mjesto kamo ih valja umetnuti, što je u ovome slučaju poslije zaziva »Sancte Antoni«, a prije »Omnes sancti confessores«.

⁹⁵ Dopisane su na donjoj margini lijevo, pri čemu se posebnim znakom upućuje na njihovo umetanje nakon zaziva »Sancta Perpetua«, a prije »Sancta Agatha«.

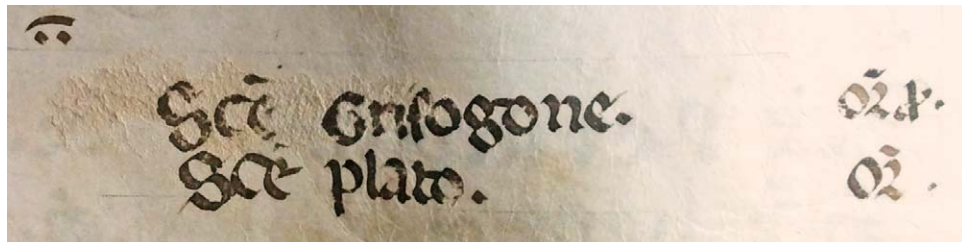
⁹⁶ P. RADÓ: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, 17.

⁹⁷ Vidi poviše.

⁹⁸ Tako se, primjerice, i u već spomenutu splitskome dominikanskome gradualu (Bol, Muzejska zbirka samostana sv. Marije Milosne, gradual *de tempore* I) u litanijama svih svetih susreće naknadno dodani ugarski svetački sloj.

⁹⁹ Pribilježeni su na donjoj margini lijevo, s oznakom za mjesto umetanja.

¹⁰⁰ Nalaze se na donjoj margini desno, nakon ugarskih priznavaoca (vidi prethodni odlomak).

Slika 4. Detalj folija s dodanim zazivima sv. Krševanu i sv. Platonu u litanije graduala Badija IV, f. 147ra (foto H. Beban, s dopuštanjem)

Symon Iuste« (f. 147vb). Djevicama je nakon svete Lucije dodan zaziv »Sancta Anastasia« (f. 148ra).¹⁰¹ Navedena svetačka šestorka – sv. Krševan, sv. Platon, sv. Zoilo, sv. Donat, sv. Stošija te sv. Šimun Pravednik – nedvosmisleno upućuje na područje Zadra kao na mjesto upotrebe ovoga graduala, što je bio uočio i Badurina (vidi poviše).¹⁰² Ime koje se iz te inače koherentne grupe izdvaja je sveti Platon mučenik, koji u sprezi s gore izloženim dominikanskim slojem u litanijama vrlo jasno upućuje na zadarski dominikanski samostan kao na mjesto gdje se ovaj gradual koristio i gdje je temeljni dominikanski sloj litanija bio proširen ugarskim i zadarskim svetcima. Dominikanci su se, naime, dolaskom u Zadar uselili u samostan benediktinki s pripadajućom crkvom sv. Platona, čiji se titular nastavio štovati i nakon proširenja i ponovne posvete crkve 1280, taj put kao dominikanske, s patronom sv. Markom, a kasnije i sv. Dominikom.¹⁰³

Ostao je, međutim, još jedan izolirani zaziv u grupi mučenika – »Sancte Georgi« – upućen sv. Jurju, a dodan je nakon zaziva sv. Sebastijanu. On ne pripada grupi zadarskih svetaca, niti je poznato da je zadarska dominikanska crkva imala oltar posvećen tomu svetcu.¹⁰⁴ A ne nalazimo ni uredbu u odlukama dominikanskih općih zborova Reda koja bi upućivala na umetanje toga zaziva u litanije. Stoga je moguće da je sv. Juraj, kod Leroquaisa, doduše, svrstan u grupu općih svetaca,¹⁰⁵ u ove litanije ušao zajedno s ugarskim patronima jer ga također nalazi-

¹⁰¹ Zabilježen je na donjoj margini lijevo, nakon ugarskih djevica (vidi prethodni odlomak).

¹⁰² Iscrpo o zadarskome srednjovjekovnome kalendaru, s popisom svetačkih blagdana »koje valja uzeti u obzir pri datiranju isprava sa zadarskog područja«, vidi u: Marijan GRGIĆ: Kalendar zadarske stolne crkve iz 15. stoljeća, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 20 (1973), 119-174, sa spomenutim popisom blagdana na 172-173. Tekst obiluje i hagiografskim podacima, te podatcima o povijesti štovanja spomenutih svetaca.

¹⁰³ O zadarskoj dominikanskoj crkvi i pripadajućem samostanu vidi niže.

¹⁰⁴ O oltarima dominikanske crkve koji su postojali u 2. pol. 16. te u 1. pol. 17. stoljeća vidi: Stjepan KRASIĆ: Inventar umjetničkih predmeta u nekadašnjoj dominikanskoj crkvi u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27 (1988), 230. Budući da za razdoblje srednjega vijeka podatcima o oltarima u toj crkvi raspoložemo tek djelomice (usp. Emil HILJE: Marginalije uz obnovu crkve svetog Dominika u Zadru, *Glasje*, 2 (1994), 59 i dalje), ne može se isključiti da je nekada postojao i onaj posvećen sv. Jurju.

¹⁰⁵ V. LEROQUAIS: *Les pontificaux manuscrits*, cvii.

mo na popisu »festa peculiaria Hungariae«.¹⁰⁶ Valja, međutim, spomenuti da je već u 9. stoljeću u gradu Zadru postojala crkva sv. Jurja¹⁰⁷ te da je katedrala sv. Stošije posjedovala njegovu relikviju,¹⁰⁸ pa s pravom možemo zaključiti da se pobožnost tomu svetcu razvila ranije, i to neovisno o uvezenoj grupi ugarskih svetaca.

Pokušajmo sada još odgovoriti na pitanje koliko je različitih ruku interveniralo u ovaj prvi dio litanija. Ono što se već na prvi pogled čini najizglednijim jest to da je jedan te isti pisar debljim potezima pera dodao zadarske mučenike Krševana i Platona, zatim sve ugarske svetce vladare (Stjepana, Henrika i Ladislava), kao i u Ugarskoj posebno štovane svetece Helenu i Elizabetu te zadarsku sv. Stošiju.¹⁰⁹ Sve tri skupine (2 + 3 + 3) zabilježene su na donjim marginama ispod stupca u koji se umeću, a na točno mjesto umetanja upućuje se određenim znakom (vidi na Slici 4). To nas navodi na zaključak da su i navedeni zadarski i ugarski svetci dodani u litanije u isto vrijeme istom rukom, po svojoj prilici ne kasnije od početka 14. stoljeća, a moguće i ranije.

Evidentno je da je sv. Jurja dodala druga ruka, koja ga je upisala pod ostatak praznog notnog crtovlja nakon sv. Sebastijana, ne koristeći donju marginu, niti skraćujući odgovor kongregacije na samo »or(a)«, kao što to bez iznimke čini prvi pisar, uvijek izostavljajući nastavak odgovora, tj. riječi »pro nobis« (vidi Sliku 4).

Kao što se već spomenulo, sitnijim su slovima dodani dominikanski svetci Toma Akvinski i Vinko Fererski, dakako u različito vrijeme i različitom rukom. Rukopisu kojim je dodan sv. Toma veoma su nalik dodatci sv. Bernarda i sv. Marte, također iste veličine, a gotovo da nema sumnje da je pisar koji je dopisao sv. Martu dodao i nečitkog sv. Šimuna Pravednika, sv. Zoila, odnosno sv. Donata na donju marginu, nadovezujući se na niz ugarskih svetaca vladara. Tu bismo skupinu mogli nazvati grupom treće ruke, dok sv. Vinko Fererski pripada četvrtoj ruci.

Rukopis kojim je dodana sv. Margareta jasno se razlikuje od svih prethodnih, pa bi to bila peta ruka. Ovdje treba naglasiti da se ove pretpostavljene ruke ne odnose na kronološki redosljed unošenja dodataka. Ono što sa sigurnošću možemo zaključiti, a tiče se određivanja kronologije unosa dodataka, sljedeće su stavke, dokumentirane u već citiranim odlukama općih zborova dominikanskoga reda:

- sv. Margareta nakon 1287. godine
- sv. Bernard i sv. Marta nakon 1303. godine
- sv. Toma Akvinski nakon 1326. godine
- sv. Vinko Fererski nakon 1456. godine.

¹⁰⁶ P. RADÓ: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, 17.

¹⁰⁷ O tome više u Carlo Federico BIANCHI: *Zara cristiana*, sv. 1, Zadar: Tipografia Woditzka, 1877, 453-454. To, međutim, nije bio jedini patronat posvećen sv. Jurju na zadarskome području, a Bianchi na dvama mjestima ističe veliku pobožnost Zadrana prema tome svetcu. Vidi *ibid.*, 472, 476.

¹⁰⁸ Radi se o poprsju-moćniku s ostacima lubanje svetca, za koji, međutim, nije navedeno kada je postao dijelom zbirke relikvija zadarske katedrale. Vidi *ibid.*, 155.

¹⁰⁹ Sv. Stošija nalazi se u skupini s ugarskim sveticama; zaziv njoj javlja se nakon zaziva sv. Elizabeti, kojoj pak prethodi sv. Helena.

Sve su to, dakle, *termini ante quos non* za navedene unose, a najranija godina, 1287, može upućivati i na to da joj je nastanak ovog kodeksa prethodio ili da datira iz približno toga vremena.¹¹⁰

Preostaje sada utvrditi odstupanja od temeljnoga teksta u drugom i trećem dijelu litanija. U drugome dijelu na donjoj margini f. 148v dodane su tri prošnje s odgovorom »Libera nos Domine«:

- »A subitanea et improvisa morte.«
- »Ab omni morbo et peste.«
- »Ab impetu et furore infidelium.«

Acta capitulorum spominje samo prvi od triju navedenih zaziva, u odluci o njegovu umetanju u litanije iz 1421. godine, te ga smješta poslije prošnje »a damnacione perpetua«. ¹¹¹ U ovim je litanijama, međutim, smješten na sam kraj, prije zadnje prošnje »Ab omni malo«. Prve je dvije prošnje unijela ista ruka, dok je treću dodao drugi pisar.

Treći dio litanija donosi dva dodatka ispisana na lijevoj margini f. 150v. U tim se dvama molitvama, s odgovorom »Te rogamus audi nos«, moli za dotični grad i njegov narod te za pomorce:

- »[U]t civitatem istam [et] omnem populum eius [re]g[e]re et conservare [d]ignis.«
- »[U]t omnes fideles [n]avigantes ad [p]ortum salutis [pe]rducere digne[r] is.«

U izvornome korpusu ovog dijela litanija valja još obratiti pozornost na molitvu koja započinje riječima »Ut episcopus et priores nostros [...]«. Generalni je kapitul 1278. donio odluku o zamjeni riječi »priors« u »prelatos«, ¹¹² što ovdje, kako vidimo, nije provedeno. To bi moglo ići u prilog dataciji litanija, a onda i čitava kodeksa, prije ili oko 1278. godine, što nije u suprotnosti s gore iznesenim datacijama pismom, notacijom i dekoracijom srodnih dominikanskih kodeksa s područja Sjeverne Italije.

Sanktoral graduala Badija XII

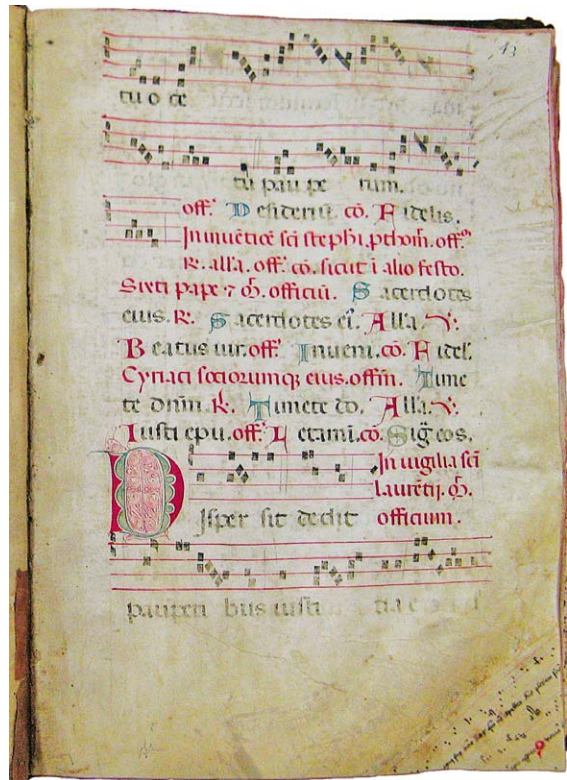
Gradual Badija XII sadrži sanktoral (2r-64v), komunal i zavjetne mise (64v-119v), kirijal (120r-132v), misu za pokojne (132v-133v), sekvencijar (133v-183v) te kasnije dodatke (183v-186v). ¹¹³ Ovom prigodom analizirat će se samo sanktorali graduala i sekvencijara, s ciljem da se potkrijepi, a ponekim uvidom i produbi, ono

¹¹⁰ O mogućoj problematičnosti takva zaključivanja vidi u sljedećem poglavlju.

¹¹¹ Vidi B. M. REICHERT: *Acta capitulorum*, sv. 3, 165.

¹¹² *Ibid.*, sv. 1, 194.

¹¹³ Za kasnije dodatke u zadnjem dijelu kodeksa vidi P. GANCARCZYK: *Fifteenth- and Sixteenth-Century Polyphony*, 256-257. Osim na navedenim posljednjim listovima pergamenta, dodatci se još nalaze i na 12 nepaginiranih listova papira te na još jednome neuvezanu listu. Vidi i Tablicu 2.

Slika 5. Misni proprijii sv. Siksta II i sv. Cirijaka s drugovima u gradualu Badija XII, f. 43r (foto H. Beban, s dopuštanjem)

izneseno u analizi litanija. U tome će nam opet od pomoći biti temeljni tekst, sanktoral graduala u egzemplaru Sabina L1, na koji ću se zbog praktičnosti referirati preko Guerrinijeva izdanja dominikanskog ordinala iz tog istog egzemplara.¹¹⁴

Izvorni sloj sanktorala u svesku Badija XII vjerno slijedi temeljni tekst (Guerrini, br. 725-872), osim u dvama slučajevima. Viši je liturgijski stupanj nego li u egzemplaru Sabina L1 dodijeljen kolovoskim slavljinama sv. Siksta II, pape i mučenika, te sv. Cirijaka i drugova, mučenika, koja se u tekstu graduala Sabina L1 ne pojavljuju jer ih se komemorira samo molitvama.¹¹⁵ Međutim, u gradualu Badija XII navedena slavlja imaju svoje misne napjeve, zabilježene kao nenotirane tekstne incipite (vidi Sliku 5 i prva dva unosa u Tablici 8). Isticanje sv. Cirijaka, čini se, povezano je s postojanjem kapele posvećene tomu svetcu u crkvi sv. Platona, u

¹¹⁴ Francesco-Maria GUERRINI – Louis THEISSLING (ur.): *Ordinarium juxta ritum Sacri Ordinis Fratrum Praedicatorum*, Rim: Collegium Angelicum, 1921, s napomenom da se na pojedine članke ordinala referira brojevima, a ne stranicama.

¹¹⁵ Spomen obaju svetaca naći će se, međutim, u dominikanskome misalu u obliku molitava kojima se komemoriraju. Spomen sv. Cirijaka i drugova osim oracije ima još i sekretu te popričesnu molitvu. Vidi F.-M. GUERRINI: *Ordinarium*, br. 815 i 817.

kojoj se sastajao kapitul kongregacije.¹¹⁶ A svečanije slavljenje sv. Siksta II. 6. kolovoza mora da je vezano uz smrtni dan sv. Dominika, koji pada istoga dana. Nije moguće previdjeti ni činjenicu da je jedan rimski samostan što ga je sv. Dominik reformirao pred kraj svojega života bio posvećen sv. Sikstu II.¹¹⁷ Zanimljivo je da se ista ova odstupanja uz neke varijacije javljaju i u gradualu splitskoga dominikanskog samostana, što može upućivati na to da je zadarski gradual bio predložak za nastanak splitskoga.¹¹⁸

Osim kasnijih dodataka, o kojima će uskoro biti riječi, i netom izloženih odstupanja u izvornome sloju, sanktoral Badija XII odgovara stanju dominikanske liturgije iz 1256. godine, kada je liturgijska reforma tadašnjega generala reda Humberta iz Romansa bila odobrena na općem zboru Reda održanom u Budimpešti, postavši time obavezujućom za čitav red. Dakako, u narednim se desetljećima liturgija ažurirala uvođenjem novih blagdana, primjerice sv. Antuna Padovanskog 1262, sv. Eduarda 1265. i sv. Marte 1276,¹¹⁹ koji su dobili i svoje mjesto u dominikanskome gradualu; no u gradualu Badija XII nijednog od tih svetačkih blagdana nema. Računajući s odgođenim, a katkada i izostalim, ažuriranjem liturgijskih knjiga, navedene datume kao *terminos ante quos* pri datiranju dominikanskih liturgijskih rukopisa u kojima se ti blagdani ne pojavljuju valja uzeti s oprezom.

Tablica 8. Odstupanja od temeljnoga teksta u sanktoralu graduala Badija XII

Spomendan, datum i mjesto u gradualu Badija XII	Žanr ¹²⁰	Tekstni incipit	Cantus ID broj ¹²¹
IZVORNI SLOJ			
Sv. Siksto II, papa i mučenik ¹²² (6. kolovoza) f. 52r	In.	<i>Sacerdotes eius</i>	g02264
	Gr.	<i>Sacerdotes eius</i>	g01339
	Al.	<i>Beatus vir</i>	008416
	Of.	<i>Inveni [David]</i>	g01288
	Cm.	<i>Fidelis [servuus]</i>	g00318

¹¹⁶ Spominje se u javnobilježničkim dokumentima Artikucija iz Rivignana od 8. srpnja 1394. i 24. listopada 1403. Vidi E. HILJE: Marginalije uz obnovu crkve svetog Dominika u Zadru, 60.

¹¹⁷ Vidi Patrick Michael TAYLOR BERGIN: *The Offices for the Two Feasts of Saint Dominic* (neobjavljena doktorska disertacija), The Ohio State University, 2019, 48.

¹¹⁸ Dominikanski samostan sv. Marije Milosne, Bol, gradual *de sanctis*, II, f. 52r. A na povezanost ovih dvaju graduala upućuje i prisutnost notatora splitskoga graduala u gradualu Badija XII. Vidi poviše.

¹¹⁹ Vidi B. M. REICHERT: *Acta capitulorum*, sv. 1, 113, 126, 183.

¹²⁰ Kratice se odnose na standardne latinske nazive napjeva misnoga proprija: *introitus*, *graduale*, *alleluia* sa svojim versom, *offertorium* i *communio*. Valja, međutim, podsjetiti na to da se na prva dva napjeva u dominikanskim liturgijskim knjigama referira kao na *officium* i *responsorium*, s uobičajenim kraticama »Offm.«, odnosno »R.«. Vidi poviše.

¹²¹ Prema Cantus ID broju razlikuju se tekstovi napjeva katalogiziranih u rastućoj bazi, odnosno katalogu napjeva gregorijanskoga korala *Cantus Index*. Vidi ***: *Cantus Index: Catalogue of Chant Texts and Melodies*, <<http://cantusindex.org/>> (pristup 20. 12. 2020).

¹²² U dominikanskome se ordinalu uz sv. Siksta navode još i njegova dvojica dakona, Felicísimo i Agapit (»Sanctorum Xixti, Felicissimi et Agapiti Martyrum«), koji su u svesku Badija XII ispušteni. Vidi F.-M. GUERRINI: *Ordinarium*, br. 815.

Sv. Cirijak i drugovi, mučenici (8. kolovoza) f. 52r	In.	<i>Timete Dominum</i>	g00324
	Gr.	<i>Timete Dominum</i>	g00478
	Al.	<i>Iusti epulentur</i>	g01322
	Of.	<i>Letamini [in Domino]</i>	g00116
	Cm.	<i>Signa eos</i>	g00326
DODANI SLOJ			
Sv. Josip (19. ožujka) f. 20r	In.	<i>Iustus ut palma</i>	g01355
	Gr.	<i>Iustus ut palma</i>	g01350
	Tc. ¹²³	<i>Desiderium</i>	g01275
	Of.	<i>[Deside] rium</i>	g01363.2
	Cm.	<i>Tolle puerum</i>	g00581.2
Sv. Joakim (20. ožujka) f. 20r	In.	<i>Dispersit</i>	g00327
	Gr.	<i>Dispersit</i>	g00328
	Tc.	<i>B[eatu]s</i>	g01285
	Of.	<i>Gloria et honore</i>	g01260
	Cm.	<i>Fidelis</i>	g00318.1
Sv. Antonin, nadbiskup Firence (2. svibnja) f. 29v	In.	<i>Statuit</i>	g01271
	Gr.	—	—
	Al.	<i>Angelus Domini</i>	008415
	Of.	<i>Meditabor</i>	g00726.1
	Cm.	—	—
Sv. Stjepan kralj (20. kolovoza) f. 49r	In.	<i>Os iusti</i>	g01349
	Gr.	<i>Domine praevenisti</i>	g01360
	Al.	<i>Posui adiutorum</i>	g02816
	Of.	<i>Veritas mea</i>	g01278
	Cm.	<i>Beatus seruus</i>	g01354

Kasniji dodatci, redosljedom kako se javljaju u sanktoralu Badija XII, uključuju u tekstnim incipitima na marginama zabilježene misne proprije sv. Josipa, sv. Joakima, sv. Antonina, nadbiskupa Firence te sv. Stjepana kralja (vidi Tablicu 8). Posljednji se svetac, iz grupe »festa peculiaria Hungariae«, spominjao već kao dodatak u litanijama, a od ovdje navedenih predstavlja najraniji unos, najvjerojatnije ne kasniji od kraja 13. ili početka 14. stoljeća. Sljedeći proprij, dominikanskoga svetca sv. Antonina, kanoniziranoga 1524, mora da je bio unesen nakon 1525. godine, kada su u dominikanskome redu službeno bili odobreni misa i oficij njemu u čast.¹²⁴ A sv. Josipa i sv. Joakima unijela je ista ruka, najvjerojatnije u 17. stoljeću. Ispuštajući ime sv. Josipa, rubrika za njegov blagdan glasi »In festo Sancti Patriarchi«, a odluke općeg zbora Reda spominju ga 1518, kada je potvrđen njegov *duplex* stupanj slavlja. Kult sv. Joakima na Zapadu nije poznat prije 16. stoljeća,¹²⁵ a njegova prisutnost u dominikanskome gradualu iz Dubrovnika, također kao dodane

¹²³ U ovom i sljedećem propriju umjesto napjeva aleluja pojavljuje se tractus (skraćeno Tc.), koji ga zamjenjuje kada spomen dotičnoga svetca pada u vrijeme korizme, kao što je upravo ovdje slučaj.

¹²⁴ Vidi B. M. REICHERT: *Acta capitulorum*, sv. 4, 203.

¹²⁵ Usp. Gian Domenico GORDINI – Antonietta CARDINALI: Gioacchino, padre di Maria Vergine, santo, *Bibliotheca sanctorum*, sv. 6, Rim: Città Nuova Editrice, 1966, st. 468-469.

marginalije, s godinom 1626. i istim izborom napjeva, može poslužiti kao potkrjepa ovdje predmnijevanog razdoblja njegova unosa.¹²⁶

Kod većine ovih misnih proprija pisar se referira na mjesta gdje su dotični napjevi ispisani u cijelosti s glazbenom notacijom. Većina ih se nalazi u ovome svesku, no u nekoliko slučajeva uputnice se odnose na gradual Badija IV, što ide u prilog već utvrđenom saznanju da su se ovi graduali, zajedno sa svescima antifonara, koristili na istome mjestu.¹²⁷

Ovdje još valja spomenuti sanktoral sekvencijara, kojemu izvorni sloj u potpunosti odgovara temeljnomu tekstu.¹²⁸ To je važno i za dvije marijanske sekvence, *Tibi cordis in altari* (ff. 170r-171v) i *Mater patris nati nata* (ff. 175r-176r),¹²⁹ kojih se izvorne melodije tek naziru, s obzirom na to da su bile izbrisane te potom zamijenjene drugima. Obje su intervencije djelo iste ruke koja se razlikuje od one glavnoga notatora. Te sam dvije melodije zasad uspio locirati u izvornome sloju triju sekvencijara umbrijskih dominikanskih samostana Spoleta, Gubbija i Perugia, nastalih u rasponu od sedamdesetih godina 13. do početka 14. stoljeća.¹³⁰ A ta je gornja vremenska granica, pretpostavljam, i najkasnije vrijeme supstituiranja standardnih marijanskih melodija Humbertove liturgije novima u sekvencijaru graduala Badija XII (vidi Notni primjer 1). Te alternativne melodije nisu prisutne ni u splitskome ni u dubrovačkome dominikanskome gradualu, a bolonjske dominikanske

¹²⁶ Dominikanski samostan sv. Dominika, Dubrovnik, Gradual *de sanctis*, 91, f. 24v.

¹²⁷ Vidi i bilj. 29.

¹²⁸ Svih 27 sekvenci iz egzemplara Sabina L1 koje čine temeljni repertoar dominikanskoga sekvencijara doneseno je zajedno s njihovim incipitima u: Margot FASSLER: *Music and the Miraculous: Mary in the Mid-Thirteenth-Century Dominican Sequence Repertory*, u: L. Boyle – P.-M. Gy (ur.): *Aux origines de la liturgie dominicaine*, 243-251.

¹²⁹ *Cantus ID* prve sekvence je ah54279, a druge ah54281, a za njihove tekstove s komentarom i uputnicama na izvore vidi Clemens BLUME (ur.): *Analecta hymnica medii aevi*, sv. 54, Leipzig: O. R. Reisland, 1915, 422-424 te 426-427.

¹³⁰ Za prvi sekvencijar, dio graduala MS 2795, iz 1270-ih godina postoji velika vjerojatnost da je izvorno nastao za samostan u Perugiji da bi, potom, početkom 14. stoljeća, pripao spoletskome samostanu sv. Spasitelja (»San Salvatore«), kada je za samostan sv. Dominika u Perugiji bio dovršen novi set koralnih knjiga, uključujući i MS 2799, antifonar sa sekvencijarom. Za više o ovim izvorima vidi monografiju Claudia PARMEGGIANI (ur.): *Canto e colore. I corali di San Domenico di Perugia nella Biblioteca comunale Augusta (XIII-XIV sec.)*, Perugia: Volumnia, 2006. Oba se kodeksa danas čuvaju u knjižnici »Biblioteca comunale Augusta« u Perugiji, a dostupni su i *online*: ***: Corali di San Domenico di Perugia, *Internet culturale. Cataloghi e collezioni digitali delle biblioteche italiane*, <<http://www.internetculturale.it/it/41/collezioni-digitali/26195/corali-di-san-domenico-di-perugia>> (pristup 10. 10. 2021). U MS 2795 dotične se sekvence nalaze na ff. 203v-205v, tj. 209v-211r, a u MS 2799 na ff. 114v-117r, te na 124r-126v. Treći sekvencijar dio je graduala 150 (O) prepisanoga u zadnjem desetljeću 13. stoljeća za dominikanski samostan u Gubbiju, danas pohranjenoga u »Archivio Comunale« u istome gradu. Vidi Joanna CANNON: *Religious Poverty, Visual Riches: Art in the Dominican Churches of Central Italy in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, New Haven – London: Yale University Press, 2013, 121. Za spomenute sekvence vidi ff. 68r-70v i 76v-78v (folijacija olovkom) preko sljedeće poveznice: ***: Strumenti con riproduzioni digitali. Corali del Convento di San Domenico, *Archivio di Stato di Perugia*, <<http://www.archiviodistatoperugia.it/patrimonio/strumenti-con-riproduzioni-digitali?phrase=corali-san-domenico&ricerca=sezione&core=strumentiriproduzionidigitali#n>> (pristup 10. 10. 2021).

liturgijske knjige nastale za tamošnji samostan sv. Dominika također bilježe samo standardne melodije.¹³¹

	<i>Tibi cordis in altari</i> (ah54279)	<i>Mater patris nati nata</i> (ah54281)
Sabina L1		
f. 367vb	Ti - bi cor - dis in al - ta - ri	f. 368rb
		Ma - ter pa - tris na - ti na - ta
Badija XII		
f. 170r	Ti - bi cor - dis in al - ta - ri	f. 175r
		Ma - ter pa - tris na - ti na - ta

Notni primjer 1. Incipiti sekvenci s naknadno izmijenjenim melodijama u gradualu Badija XII.

Sekvencijar u gradualu Badija XII završava naknadno dopisanom sekvencom za blagdan sv. Elizabete Ugarske, *Gaude Sion quod egressus* (183v-184v), također dosad nepoznate notatorske ruke.¹³² A mnogo kasniji dodatak u papirnatome dijelu rukopisa, po svoj prilici iz 17. stoljeća, predstavlja sekvenca za već spomenuti blagdan dominikanca sv. Antonina, *Antonino magno laudes concinant Christiani* [198r].¹³³

Svi ovi kasniji unosi svjedoče o ažuriranju graduala Badija XII u stoljećima nakon njegova nastanka, a i sam njegov izgled odaje tragove redovite upotrebe u liturgiji.

Zadarski dominikanski samostan i njegovi liturgijsko-glazbeni kodeksi: pokušaj rekonstrukcije

Počeci prisutnosti Reda propovjednika u Zadru sežu u godinu 1228, kada prema predaji dominikanci stižu u grad iz obližnjega Nina. Do sredine stoljeća dvaput su se selili,¹³⁴ dok se zadarski nadbiskup Lovro Periander nije zauzeo za

¹³¹ Za spomenute dalmatinske izvore vidi Dominikanski samostan sv. Marije Milosne, Bol, gradual *de sanctis*, II, ff. 174r, 179v te Dominikanski samostan sv. Dominika, Dubrovnik, Gradual *de sanctis*, 91, ff. 252v, 259v, a za bolonjske Biblioteca di San Domenico, Bologna, corale 36, f. 272r i corale 26 (bez folijacije).

¹³² Njezin je *Cantus ID* broj ah55120, a izdanje njezina teksta s popisom izvora i komentarom dostupno je u: Clemens BLUME (ur.): *Analecta hymnica medii aevi*, sv. 55, Leipzig: O. R. Reiland, 1922, 140-142.

¹³³ Izdanje teksta ove sekvence s popisom izvora dostupno je u: Clemens BLUME – Guido Maria DREVES (ur.): *Analecta hymnica medii aevi*, sv. 37, Leipzig: O. R. Reiland, 1901, 114.

¹³⁴ Dominikanci su se u Zadru prvo bili smjestili u jednoj kući da bi im potom gradske vlasti ustupile tri kuće zadarskih građana uz crkvu sv. Tome. Usp. Stjepan KRASIĆ: *Generalno učilište Dominikanskoga reda u Zadru ili »Universitas Jadertina«: 1396-1807*, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 1996, 296-297.

njih te im 1248. stavio na raspolaganje samostan sv. Platona, u kojem su dotada živjele benediktinske koludrice. No, ubrzo im je taj prostor postao neadekvatan, pa su 1266. godine uz pomoć pape Klementa IV. započeli s prikupljanjem sredstava za gradnju nove crkve i preuređenje te proširenje darovanog im samostana. Nova crkva, koje je sakristija obuhvatila prostor stare crkve sv. Platona, svečano je posvećena 14. siječnja 1280. godine uz sudjelovanje Guida, patrijarha Akvileje, zatim spomenutoga zadarskoga nadbiskupa te još trojice područnih biskupa. Tom je prigodom akvilejski patrijarh, ujedno i primas Dalmacije, crkvu posvetio sv. Marqu, iskazujući na taj način odanost Mletačkoj Republici.¹³⁵ Međutim, sve do sredine 15. stoljeća bio je zadržan i titular stare crkve sv. Platon, kada je njegovo mjesto zauzeo utemeljitelj dominikanskoga reda sv. Dominik.¹³⁶ Projekt proširenja samostanskih prostorija završio je 1302. godine, što obilježava godinu od koje su zadarski dominikanci s novouređenim samostanom i crkvom posvećenom dvadesetak godina ranije imali sve uvjete za normalno djelovanje i rast. O njegovoj važnosti svjedoči činjenica da je 1380. godine postao sjedištem novoosnovane dominikanske provincije Dalmacije, koja se odcijepila od Ugarske dominikanske provincije, kojoj su dotad pripadali i svi samostani na području Dalmacije. A od 1396. u tom je zadarskome samostanu započelo s djelovanjem i Opće učilište dominikanskoga reda (*studium generale*), čime ono, sa svojim studijima filozofije i teologije, postaje središtem visokoga školstva na ovome dijelu Jadrana.¹³⁷ Njegovu četiri stoljeća dugačku aktivnost prekinuo je dolazak francuskih okupatora u Zadar, koji su 1807. godine ukinuli samostan i njegovo učilište. Po njihovu skorom odlasku nova se austrijska vlast nije ponijela ništa bolje, pretvorivši samostan u vojarnu, a crkvu u skladište.¹³⁸ Pritom je bogato crkveno i samostansko gradivo – koje je uključivalo

¹³⁵ To je vidljivo iz natpisa što ga donosi Bianchi, a koji se nalazio na spomen-ploči poviše ulaza u samostan. Usp. C. F. BIANCHI: *Zara cristiana*, sv. 1, 416; Vitaliano BRUNELLI: *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti*, Venecija: Istituto Veneto di arti grafiche, 1913, 409.

¹³⁶ To posebno ističe Brunelli: »Perchè la chiesa, sebbene dedicata a s. Marco, continuò a dirsi di di s. Platone, sino a mezzo il secolo decimoquinto, per pigliare poi il nome del santo, a cui appartenevano quei frati.« (V. BRUNELLI: *Storia della città di Zara*, 410). U jednome se spisu skradinskoga biskupa iz 1361. spominje zadarska dominikanska crkva s titularima glavnoga oltara, sv. Dominikom i sv. Platonom mučenikom, iz čega je jasno da je sv. Dominik i prije sredine 15. stoljeća bio njezin istaknuti zaštitnik (S. KRASIĆ: *Generalno učilište Dominikanskoga reda u Zadru*, 299-300, bilj. 14). Usp. i Emil HILJE: G/1. Zadar. Samostan sv. Dominika (sv. Platona), u: I. Fisković (ur.): *Dominikanci u Hrvatskoj*, 258.

¹³⁷ O važnosti i ugledu zadarskoga samostana, što je jednom prigodom bio nazvan uresom grada Zadra i čitave Dalmacije («Hoc Praedicatorum Coenobium, civitatis, Religionis, ac totius Dalmatiae ornamentum.»), više u: C. F. BIANCHI: *Zara cristiana*, sv. 1, 419. Također i u: Natka BADURINA (prev.): Dokinuta crkva Svetog Dominika (G. Sabalich, Arheološki vodič po Zadru, Zadar 1897, str. 295-306), *Croatica Christiana Periodica*, 18 (1994) 33, 210. Tema općeg učilišta dominikanskoga reda u Zadru obrađena je na više mjesta; ovdje svakako valja izdvojiti knjižicu Tomo VEREŠ: *Dominikansko opće učilište u Zadru (1396-1807): prvo hrvatsko sveučilište*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1996. (koja donosi i hrvatski prijevod poglavlja o crkvi i samostanu sv. Dominika u Zadru iz Bianchijeve *Zara cristiana* iz pera Mateja Jeličića) te već citiranu iscrpnu monografiju S. KRASIĆ: *Generalno učilište Dominikanskoga reda u Zadru*.

¹³⁸ Vidi S. KRASIĆ: Inventar umjetničkih predmeta, 232. Slična je sudbina zadesila i druge dominikanske samostane diljem istočne jadranske obale, pa je provincija 1833. spala na samo šest samostana.

sakralne i umjetničke predmete, knjižni fond i arhivske spise – otuđeno, razneseno, i većim dijelom nepovratno izgubljeno.

O vrsti gradiva i njegovu bogatstvu svjedoče sačuvani inventari zadarskoga samostana, na temelju kojih su se identificirali neki sačuvani umjetnički artefakti za koje se zna da su bili preneseni u druge dalmatinske (dominikanske) samostane i crkve.¹³⁹ Za nas je od posebnoga značaja inventar zadarske dominikanske crkve apostolskoga vizitatora Agostina Valiera iz 1579. godine.¹⁴⁰ U odjeljku »Inventarium mobilium« navedene su i sljedeće liturgijske knjige: »missali duo« te »antiphonaria ex pergamena duo« i »gradualia ex pergamena duo«. Riječ je, dakle, o dvama misalima te o dvama pergamentnim antifonarima, odnosno gradualima. Mogu li se ti liturgijski kodeksi koji su postojali u zadarskoj dominikanskoj crkvi 1579. povezati s antifonarima i gradualima Badijske zbirke, koji broje ukupno 6 svezaka: 4 antifonara i 2 graduala? Kod Valiera, naime, nalazimo dva umjesto četiri sveska antifonara, i to najvjerojatnije iz razloga što je u crkvi tada zatekao samo one sveske koji su se trenutno koristili u liturgiji, dok su preostala dva bila pohranjena drugdje. Na taj zaključak navodi sama struktura toga antifonara koji je podijeljen na tzv. *pars hiemalis* što obuhvaća dva sveska, temporal (Badija V) i sanktoral (Badija X), te *pars aestivalis* sa svojim temporalom (Badija III) i sanktoralom (Badija XI); logičnim se, stoga, nadaje da su se upravo tako upareni, a s obzirom na pripadajućim im dio crkvene godine, koristili u liturgiji.¹⁴¹ Iz prethodnoga je poglavlja razvidno, s obzirom na liturgijske nadopune koje se mogu pratiti sve do 17. stoljeća, da su u Valierovo vrijeme, u drugoj polovici 16. stoljeća, svesci Badijske zbirke još uvijek bili u upotrebi. A što se tiče dvaju spomenutih misala, izgledno je da je jedan od njih bio onaj koji se danas čuva u arhivu ženskog benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru pod signaturom R-14, dosad jedini sigurni poznati primjerak liturgijsko-rukopisnoga knjižnoga gradiva zadarskoga dominikanskoga samostana sa sv. Platonom u izvornome sloju kalendara.¹⁴² Taj pergamentni rukopis još nije temeljito istražen,¹⁴³ a preliminarna analiza njegova kalendara pokazuje da

¹³⁹ *Ibid.*, 232 i dalje. O rukopisnim raritetima dominikanske knjižnice uz Zadru i o sačuvanu popisu njegovih najznačajnijih rukopisa što ga je u 18. st. izradio zadarski dominikanac Herman Dominik Cristianopulo (1720–1788) vidi Marijan BIŠKUP: Rukopisni rariteti dominikanske knjižnice u Zadru (Prema popisu iz XVIII. stoljeća), *Croatica Christiana periodica*, 18 (1994) 34, 209-218.

¹⁴⁰ Tekst cijeloga inventara pisanoga na latinskome dostupan u: S. KRASIĆ, Inventar umjetničkih predmeta, 233-236. Ovaj je inventar ujedno najraniji sačuvani inventar zadarske dominikanske crkve.

¹⁴¹ Manje mi se izglednom čini mogućnost da je zadarska dominikanska zajednica posjedovala dva seta srednjovjekovnih koralnih kodeksa, svaki namijenjen jednoj strani kora. Usp. Michel HUGLO: A Statistical Survey of Notated Liturgical Manuscripts, u: David Hiley (ur.): *Antiphonaria: Studien zu Quellen und Gesängen des mittelalterlichen Offiziums*, Tutzing: Hans Schneider, 2009, 144.

¹⁴² Vidi f. 6r.

¹⁴³ Neupitna dominikanska provenijencija ovoga misala proizlazi iz njegova sadržaja i za dominikance tipična imenovanja dvaju prvih napjeva misnoga proprija kao oficija i responsorija (vidi poviše), od čega ovdje izdvajamo: litanije s dvostrukim zazivom sv. Dominiku (126v), dominikanski *ordo missae* (128v), te sanktoral s obaveznim dominikanskim blagdanima (usp. bilj. 48), od kojih su s obzirom na

dosadašnja datacija u 1320. godinu ne odgovara njegovu sadržaju¹⁴⁴ te upućuje na njegov kasniji postanak, po svemu sudeći pedesetih godina 14. stoljeća: tomu, primjerice, ide u prilog prisutnost sv. Vinka mučenika kao *totum duplex* blagdana u izvornu sloju kalendara, uzdignutog na tu razinu 1348. godine, a odsutnost sv. Adalberta Praškoga i sv. Prokopa iz Sázave uvrštenih u dominikansku liturgiju 1355. godine.¹⁴⁵ Čini se da se upravo taj misal nalazi na popisu kodeksa zadarske dominikanske knjižnice Hermana Dominika Cristianopula iz 18. stoljeća, gdje je opisan kao dominikanski misal s kalendarom iz 14. stoljeća kojemu nedostaju mise sanktorala od početka kolovoza do kraja studenoga.¹⁴⁶ A tu identifikaciju potvrđuje činjenica da i našem misalu nedostaju upravo ti misni obrasci jer njegov posljednji sačuvani folij završava introitom za mučenike sv. Nazarija, Celza i Pantaleona (28. srpnja). Osim njega, od liturgijskih knjiga Cristianopulo spominje još samo psaltir s himnarijem iz 14. stoljeća, za koji danas ne znamo kamo je dospio nakon zatvaranja zadarskog dominikanskog samostana i je li uopće sačuvan.¹⁴⁷

Zaključne spoznaje

Ovim se radom broj poznatih liturgijsko-glazbenih knjiga zadarskoga samostana povećava na sveukupno sedam svezaka, a to su uz netom spomenuti misal, dvosveščani gradual te četverosveščani antifonar iz Badijske zbirke kodeksa. Ime sv. Platona, uz uobičajene lokalne svetce vezane uza zadarsko crkveno područje u litanijama graduala, bilo je ključno za sužavanje mjesta njegove upotrebe, a time i

ne cjelovitost rukopisa ovdje sačuvani Sv. Toma Akvinski (228v), Sv. Petar Mučenik (233v), te Prijenos sv. Dominika (239r).

¹⁴⁴ Taj je kodeks, čini se, datiran samo na temelju toga što je godina 1320. rimskim brojevima upisana na nekoliko mjesta na početku misala, od toga dvaput u kalendaru, na njegovu početku i kraju (vidi ff. 1r, 6v i 7r). Ta datacija nikada dosada nije bila dovedena u pitanje te se kao takva javlja u M. GRGIĆ: Kalendar zadarske stolne crkve, 140, 160-161, a potom i u Marijan GRGIĆ: Pregled glazbenog života u srednjovjekovnom Zadru, u: Zdravko Blažeković (ur.): *Muzičke večeri u Donatu. Zbornik radova*, Zagreb – Zadar: Muzički informativni centar Koncertne direkcije Zagreb – Muzičke večeri u Donatu, 1983, 14. Kasnije je preuzeta i u Ennio STIPČEVIĆ: *Hrvatska glazba: povijest hrvatske glazbe do 20. stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga, 1997, 33, 38.

¹⁴⁵ Vidi B. M. REICHERT: *Acta capitulorum*, sv. 2, 322 za odluku općeg zbora Reda o blagdanu sv. Vinka mučenika, odnosno *ibid.*, 364-365 za odluku o sv. Adalbertu i sv. Prokopu. A u prilog dataciji nakon 1320. godine ide i prisutnost misnih obrazaca za sv. Tomu Akvinskog (čije ime donosi i kalendar) te za sv. Marcijala, biskupa iz Limogesa, u glavnome tekstu sanktorala, službeno uvrštenih u dominikansku liturgiju 1326, odnosno 1336. godine (*Ibid.*, 164 i 236).

¹⁴⁶ »Desiderantur missae Sanctorum ab initio Augusti mensis ad extremum novembrem.« Vidi M. BIŠKUP: Rukopisni rariteti dominikanske knjižnice u Zadru, 212.

¹⁴⁷ Zasad jedini njegov spomen iz Cristianopulova pera prenosim ovdje u cijelosti: »*Psalterium cum hymnis, officio defunctorum, et Calendarium*. Codex membranaceus in folio saeculi XIV. Desideratur folium primum. Calendario adscripti sunt paucorum. Fratrum decessus, atque inter caeteros fratris Thomae Prioris Provincialis Dalmatiae, qui obiit anno 1416. idibus Januarii. Desideratur item folio ultimum.« (vidi *ibid.*, 212).

pripadajućeg mu antifonara, na zadarski dominikanski samostan. To dakako ne znači da je to ujedno bilo i mjesto nastanka tih kodeksa. Pa ipak, u prilog takvoj interpretaciji, napose zadarske provenijencije graduala, mogla bi ići prisutnost proprija sv. Cirijaka u izvornome sloju sanktorala Badija XII.¹⁴⁸ Radi se o odstupanju od kodeksa egzemplara što ga ne nalazimo u već navođenim srodnim dominikanskim izvorima iz sjeverne i središnje Italije. A naknadna oprema litanija lokalnim svetcima, koja je naizgled u opreci s mogućom zadarskom provenijencijom, čini se da je bila uobičajena praksa u dominikanskim gradualima, bez obzira na to jesu li oni prepisani u mjestu štovanja tih svetaca ili izvan njega, o čemu, primjerice, svjedoče gradual iz prve četvrtine 14. stoljeća prepisan u Bologni za bolonjski samostan sv. Dominika ili gradual dominikanskog samostana u Gubbiju, u kojima su lokalni svetci također dopisani naknadno.¹⁴⁹ Međutim, paleografska analiza pisma, osobito notacije, te stil dekoracije upućuju na talijansku regiju Emiliju i Romanju kao na mjesto narudžbe tih kodeksa. Na njima su vrlo izgledno radili sitnoslikari bliski radionici Majstora iz Bagnacavalla i notatori rukopisa najrodnijih notatoru antifonara dominikanskog samostana u Imoli, i jedni i drugi djelatni u drugoj polovici 13. stoljeća. Dosad je atribuciju najbližu ovoj ponudio anonimni sastavljač rukopisnog inventara Badijske knjižnice iz 1925, vjerojatno franjevac, samostanski knjižničar, koji ih je označio kao proizvode bolonjske škole.¹⁵⁰ U Bologni i na njezinu širem području u drugoj polovici 13. stoljeća cvao je prepisivački i sitnoslikarski posao, a ako toj činjenici dodamo važnost navedena grada upravo za dominikance, i to ne samo kao hodočasničkoga mjesta s posmrtnim ostacima njihova osnivača sv. Dominika nego i kao sveučilišnoga središta u kojem je od druge polovice 13. stoljeća djelovao i dominikanski *studium generale*, može se očekivati da je postojala veza zadarskih dominikanaca s tim talijanskim samostanom, u kojem je, uza sve navedeno, bio pohranjen i jedan primjerak kodeksa egzemplara dominikanske liturgije što je služio kao referenca pri prepisivanju liturgijskih kodeksa. Sve navedeno upućuje na pretpostavku da su preko tog samostana mogli biti naručeni dominikanski koralni kodeksi Badijske zbirke, povjereni na izradu spomenutim lokalnim sitnoslikarima i prepisivačima teksta, odnosno nota. A konkretnu prigodu narudžbe mogli bismo potražiti u povijesti zadarske dominikanske crkve

¹⁴⁸ Vidi poviše.

¹⁴⁹ Vidi Biblioteca del Convento di San Domenico, Bologna, corale 20, 99r, i Sezione di Archivio di Stato di Gubbio (»Archivio Comunale«), Gubbio, corale 130 (M), f. 62r. Takva se praksa naknadnog unošenja lokalnih svetaca na margine zacijelo naslanja na uputu iz dominikanskoga ordinala *De festivitibus extraordinariis*, u kojoj se, iako eksplicitno ne spominje litanije, traži da sve vezano za lokalne svetačke kultove (oficiji, misni obrasci, itd.) bude uneseno ili na sam kraj liturgijskih knjiga ili u zasebni sveščićima, odnosno na marginama. Vidi F.-M. GUERRINI: *Ordinarium*, br. 303.

¹⁵⁰ Samostan Male braće, Dubrovnik, Zbirka franjevačkog samostana na Badiji, *Popis i historijat zanimivih [sic!] historijskih... stvari u našoj biblioteci na Badiji* (»Otoku«), 1925, II. 11b (odnosi se na numeraciju poglavlja, s obzirom na to da je rukopis nepaginiran). Vidi i poviše.

i pripadajućeg joj samostana, koja je svečano bila posvećena 1280. godine.¹⁵¹ Čini se opravdanim postaviti tezu da su najkasnije te godine navedene koralne knjige trebale biti vlasništvom zadarske dominikanske crkve, s vrlo izglednom mogućnošću da su bile naručene upravo povodom njezine posvete. U tom bi se slučaju vrijeme njihova nastanka moglo ograničiti na sedamdesete godine 13. stoljeća, što se poklapa ne samo s djelatnošću gore navedenih majstora i notatora nego i s izloženim liturgijskim sadržajem tih koralnih knjiga.

Do novih spoznaja o dataciji badijskih dominikanskih rukopisa, potkrijepljenih paleografskom analizom pisma i notacije te konzultacijom povjesničara umjetnosti za dekorativni aspekt tih kodeksa,¹⁵² došlo se na temelju detaljne analize liturgijskoga sadržaja graduala metodom temeljnoga teksta, osobito njegovih litanija te sanktorala. Pritom su od velike pomoći bile odluke općih zborova Reda jer omogućuju da se s velikom preciznošću prate promjene koje su se uvodile u liturgiju postajući tako zakonski obavezujućima za čitav Red, što nadalje znači da su se trebale što skorije implementirati u liturgijske knjige dominikanskih zajednica diljem tadašnje Europe.¹⁵³ A o kontinuiranom ažuriranju liturgije svjedoče i dominikanski rukopisi Badijske zbirke. Ovi novi uvidi pomiču dataciju dominikanskih koralnih knjiga Badijske zbirke čak i do dva stoljeća ranije od dosadašnje: Demović ih je, naime, datirao u 15. stoljeće, neke i u stoljeće kasnije, dok ih je Badurina smjestio na kraj 14. tj. na početak 15. stoljeća (vidi Tablicu 1).

Ono što ostaje nejasnim jest način na koji te razlog zbog kojega su zadarske koralne knjige stigle u franjevački samostan na otočić Badiju. Ovdje nam se nameće misao da je postojala barem jedna međupostaja između Zadra i Badije: grad Korčula. Godine 1498. osnovan je, naime, u Korčuli reformirani dominikanski samostan koji je preživio turbulentne godine političkih promjena s početka 19. stoljeća,¹⁵⁴ pa su vrlo vjerojatno zadarski liturgijski kodeksi prvotno bili sklonjeni u taj samostan, da bi potom bili prebačeni u obližnji franjevački samostan na otočić Badija, smješten u pelješko-korčulanskome akvatoriju tik do grada Korčule. Za razliku od franjevačkog samostana na Badiji, koji je samo u razdoblju od 1806. do

¹⁵¹ Vidi poviše.

¹⁵² Osim Andree Improte, moj prijedlog nove datacije badijskoga graduala i antifonara potvrdila je putem privatne korespondencije e-poštom od 21. travnja 2020. i povjesničarka umjetnosti Federica Toniolo, na čemu joj ovom prilikom srdačno zahvaljujem.

¹⁵³ Kao što se već istaknulo, pojedine se odluke nisu promptno implementirale u liturgiju, pa stoga njihove datume ne valja uzimati odveć rigidno, nego treba računati s mogućim odmakom njihove provedbe i do jednog desetljeća, ponekad i više. A postoje i slučajevi u kojima su implementacije pojedinih odluka, čini se, nailazile na otpor ili su, pak, nenamjerno ispuštene, pa onda nisu ni vidljive na mjestima gdje bismo ih mogli, odnosno trebali, očekivati. Predmnijevam da je upravo nenamjerno ispuštanje moglo biti razlogom spomenuta izostanka misnih obrazaca sv. Antuna Padovanskoga i sv. Eduarda u gradualu Badijske zbirke (vidi i poviše).

¹⁵⁴ Usp. Stjepan KRASIĆ: *Pet stoljeća dominikanske nazočnosti u Korčuli: 1498.-1998.*, Zagreb: Hrvatska dominikanska provincija – Nakladni zavod Globus, 1998, 121-124.

1813. bio pod opasnošću zatvaranja,¹⁵⁵ korčulanski se dominikanski samostan i u narednim desetljećima borio za opstanak te je konačno 1843. godine bio obnovljen i nastavio s radom.¹⁵⁶ S obzirom na takve okolnosti, izglednim se čini da su zadarski kodeksi u Korčuli bili vrlo kratko, kada su zbog povoljnijih uvjeta već u drugome desetljeću toga stoljeća bili preneseni na Badiju, u najbliži samostan koji im je garantirao veću sigurnost. Bilo kako bilo, zadarskomu su samostanu sv. Dominika (nekada i sv. Platona)¹⁵⁷ ovim radom nakon dvaju stoljeća »vraćeni« njegovi koralni kodeksi, zasada najraniji poznati svjedoci dominikanskoga korala u Dalmaciji s pouzdano utvrđenim mjestom njihova korištenja. A time će se odsad moći sagledati i dominikanski doprinos glazbenomu životu srednjovjekovnoga Zadra u 13. ali i u kasnijim stoljećima te će se steći potpunija slika o ulozi što su je u njegovu kreiranju odigrali prosjački crkveni redovi.

Summary

MEDIEVAL CHOIR BOOKS FROM THE BADIJA COLLECTION OF THE FRIARY OF THE FRIARS MINOR IN DUBROVNIK AS THE WITNESSES OF THE ABOLISHED DOMINICAN CONVENT IN ZADAR

In this paper the Dominican convent of Zadar has been established as a place where the medieval Dominican choir books from the Badija Collection of the friary of the Friars Minor in Dubrovnik had been used in liturgy. They consist of the two-volume gradual (Badija IV and Badija XII), which is given the main focus here, and the four-volume antiphoner (Badija III, Badija V, Badija X and Badija XI).

As an analytical tool the so-called *Basistext-Methode* is applied (as used by Josef Leisibach and Felix Heinzer), which consists of comparing a liturgical manuscript to an already known manuscript of the presumed liturgical tradition, with the aim of determining deviations from the base text. Here, one of the copies of the codex exemplar of the medieval Dominican liturgy – Rome, Santa Sabina, XIV L1, copied between 1256 and 1259 – served as the base text. The examination included the litanies of all the saints and the sanctoral of both the gradual and the sequentiary.

Zadar as the indisputable place of use of these choir books has been confirmed through analysis of the litanies in the gradual, which, together with customary local saints related to

¹⁵⁵ Usp. J. BELAMARIĆ: Franjevačka crkva i samostan na otoku kod Korčule, 168-169, 182-183.

¹⁵⁶ S. KRASIĆ: *Pet stoljeća dominikanske nazočnosti u Korčuli*, 123-124.

¹⁵⁷ Od zadarskog dominikanskog kompleksa danas je sačuvana samo desakralizirana crkva romaničkih i gotičkih stilskih odlika, a ostatci samostana, na čijem je mjestu sada zgrada Kazališta lutaka, svedeni su na dio zida u dužini od četrdesetak metara. Vidi E. HILJE: G/1. Zadar. Samostan sv. Dominika (sv. Platona), 258-259.

the Zadar ecclesiastical territory, also include the name of St. Plato the Martyr, the saint who was crucial for narrowing the provenance of the choir books to the Dominican convent in Zadar, abolished in 1807. The Zadar Dominicans moved into a Benedictine nun's convent with the adjoining church of St. Plato, whose titular continued to be venerated even after the expansion and rededication of the church in 1280, this time as Dominican, with St. Mark as its patron saint, and later St. Dominic. Of the liturgical chant manuscripts of the Dominican convent in Zadar, until now only a fourteenth-century missal in the Benedictine convent of St. Mary was known.

Based solely on the liturgical content, one can conclude that the Badija choir books were created between 1256 and 1276, while on the basis of their illumination, Andrea Improta determined that they were produced between 1260 and 1280, probably in the Italian region of Emilia-Romagna, due to the similarities with the choir books illuminated by the Master of Bagnacavallo (in particular the antiphoner Bagnacavallo, Biblioteca Comunale Taroni, MSS. 1–3). This has also been corroborated by the paleographical analysis of the square chant notation which revealed the Badija choir books to be highly concordant with the five-volume antiphoner copied for the Dominicans of Imola around 1275 (Imola, Museo Diocesano, Corali 5, 6, 7, 9, 10).

In an attempt to narrow the proposed time span, the dates connected to the early history of the Dominican church and convent of Zadar appear to be of crucial importance. Since the Dominican church in Zadar was solemnly dedicated in 1280, it seems justified to propose the thesis that the Badija choir books were the property of the new church that year at the latest and may have been specifically commissioned for its dedication. In that case, they could be dated to the 1270s, as much as two centuries earlier than heretofore believed, since Demović had dated them to the fifteenth or sixteenth centuries, while Badurina placed them at the end of the fourteenth century. These medieval choir books from the abolished convent in Zadar have thereby become the earliest known testimony to the Dominican chant tradition in Dalmatia.